

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedra**

Karolinos Zakševskos
V kurso, darbo ir socialinės apsaugos teisės
studijų šakos studentės

Magistro darbas

Šeimos naštos socialinė rizika: samprata ir socialinės apsaugos priemonių sistema
The Social Risk of family Burden: Concept and System of Social Security Measures

Vadovė: vyr. lekt. dr. Gabrielė Taminskaitė - Kočiūnė

Recenzentas: vyr. lekt. dr. Jurij Maculevič

Vilnius

2025

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame darbe analizuojama šeimos naštos socialinės rizikos samprata, bei analizuojant Lietuvos Respublikos teisės aktus, atskleidžiamos jai taikomos socialinės apsaugos sistemos priemonės. Magistro darbe taip pat nagrinėjamos Europos Sąjungos valstybių teikiamų socialinės apsaugos priemonių ypatumai, šeimoms, kurios susiduria su socialine rizika, pavyzdžiui vaiko gimimo ir (ar) auginimo bei šeimos narių priežiūros atvejais.

Pagrindiniai žodžiai: socialinė apsauga, socialinė rizika, šeimos naštos socialinė rizika, socialinės apsaugos priemonės, socialinė parama, socialinis draudimas.

This paper analyses the concept of social risk of family burden, and by analysing the legislation of the Republic of Lithuania, it reveals the measures of the social protection system that are applied to it. The master's thesis also analyses the peculiarities of social protection measures provided by the European Union countries to families facing social risk, for example, in cases of childbirth and/or child rearing and care of family members.

Keywords: social protection, social risk, social risk of family burden, social protection measures, social assistance, social insurance.

TURINYS

IŽANGA	2
1. Šeimos naštos socialinė rizika	5
1.1. Socialinės apsaugos ir socialinės rizikos sampratos	5
1.2. Šeimos samprata	9
1.3. Šeimos naštos socialinės rizikos kriterijai	13
2. Socialinės apsaugos priemonės taikomos šeimos naštos socialinės rizikos atvejais Lietuvoje	18
2.1. Finansinė parama slaugant šeimos narį.....	18
2.2. Socialinė parama šeimoms.....	22
2.2.1. Universali socialinė parama šeimoms.....	22
2.2.2. Socialinė parama nepasiturinčioms ir gausioms šeimoms.....	28
2.2.3. Socialinė parama šeimoms, auginančioms specialiųjų poreikių turinčius vaikus.....	33
3. Šeimos naštos socialinės rizikos atvejais taikomų socialinės apsaugos priemonių ypatumai kitose Europos Sąjungos šalyse	36
3.1. Finansinė parama slaugant šeimos narį.....	36
3.2. Socialinė parama šeimoms.....	41
IŠVADOS	47
ŠALTINIAI	48
SANTRAUKA	55
SUMMARY	56

IŽANGA

Temos aktualumas. Sparčiai besikeičiančiame pasaulyje itin svarbu užtikrinti tinkamą apsaugą kiekvienam asmeniui nuo veiksnių, dėl kurių asmenys ir (arba) šeimos patiria socialinę atskirtį, ekonominę naštą. Valstybė, siekdama užtikrinti asmenų saugumą, plėtoja socialinę politiką, kurios viena iš svarbiausių priemonių yra socialinė apsauga. Socialinė politika siekiama, kad socialinės apsaugos priemonės suteiktų pagalbą šeimoms, sumažintų socialinę atskirtį ir skatintų gimstamumą.

Socialinė apsauga yra daugelio valstybių konstitucinės tradicijos dalis. Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) 52 straipsnyje nurodoma, kad valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992). Pastebėtina, kad viena iš teisių gauti socialinę paramą veiksnių yra tam tikros šeimos aplinkybės, dėl kurių šeimos gali patirti neigiamas pasekmes. Dar tik prieš kelis dešimtmečius, vyravo tradicinės šeimos struktūra, kurioje santuoka tarp vyro ir moters buvo identifikuojama kaip šeimos pagrindas. Tačiau šiuolaikinės šeimos pobūdis pasikeitė ir daugiau dėmesio yra skiriama bendrai gyvenantiems asmenims, vienišioms tėvams ir kitoms šeimų struktūroms. Todėl siekiant užtikrinti kiekvienos šeimos gerovę, jai taikoma socialinė apsauga yra modifikuojama ir plečiama.

Atsižvelgiant į tam tikrus demografinius pokyčius ir senstančią visuomenę, Europos Sąjungos šalyse auga poreikis rūpintis šeimos nariais ir užtikrinti ilgalaikę jų priežiūrą (Hougaard Jensen, 2025, p. 1). Pažymėtina, kad daugelyje Europos Sąjungos šalių ilgalaikę priežiūrą savo šeimos nariams teikia artimieji, todėl valstybės privalo užtikrinti, kad asmenims, kurie teikia priežiūrą savo artimiesiems būtų užtikrinta tinkama apsauga.

Darbo originalumas. Autorės žiniomis, šeimos naštos socialinės rizikos tema nėra tyrinėtas aspektas Lietuvoje. Lietuvos mokslinėje literatūroje nagrinėjami tik šeimai, turinčiai vaikus, taikomos socialinės apsaugos priemonės, neįžvelgiant šeimos narių slaugos ar priežiūros kaip šeimos naštos socialinės rizikos, kriterijų. E. Kavoliūnaitė - Ragauskienė nagrinėjo šeimai taikomas socialines garantijas savo darbe *Socialinės garantijos šeimai kaip socialinės politikos šeimos srityje įgyvendinimo teisinės priemonės*, tačiau neapibrėžia šeimos naštos socialinės rizikos sampratos, o tik nurodo socialines garantijas, kurios yra taikomos šeimoms, turinčioms vaikus. Taigi nors yra darbų, nagrinėjančių socialines apsaugos priemones šeimoms, turinčioms vaikų, autorės

nuomone, nebuvo plačiai analizuojamos kitos socialinės rizikos, su kuriomis gali susidurti šeima, pavyzdžiui, šeimos narių slauga ir priežiūra bei jai taikomas socialinės apsaugos priemonės.

Darbo tikslas. Šio darbo tikslas yra atskleisti socialinės apsaugos priemonių taikymo ypatumus šeimos naštos socialinės rizikos atvejais.

Darbo uždaviniai. Siekiant pasiekti minėtąjį magistro darbo tikslą, iškeliami šie uždaviniai:

- 1) analizuojant socialinės apsaugos, socialinės rizikos sampratą bei šeimos sąvoką, atskleisti šeimos naštos socialinės rizikos kriterijus;
- 2) vadovaujantis aktualiomis teisės aktų nuostatomis, identifikuoti šeimos naštos socialinei rizikai taikomas socialinės apsaugos priemones Lietuvos Respublikoje, bei atskleisti jų efektyvumą;
- 3) nustatyti šeimos naštos socialinei rizikai taikomų socialinės apsaugos priemonių ypatumus skirtingose Europos Sąjungos šalyse.

Darbo objektas. Šio darbo objektas atspindi magistro darbo pavadinime, iškeltame tikslu bei jam pasiekti iškeltuose uždaviniuose.

Svarbiausi šaltiniai. Siekiant užsibrėžto magistro darbo tikslo didelę svarbą turi nacionaliniai įstatymai, pavyzdžiui Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas, Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas. Darbui taip pat aktualūs yra tarptautiniai ir Europos Sąjungos teisės aktai, pavyzdžiui Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 102 dėl socialinės apsaugos minimalių standartų, Europos socialinė chartija (pataisyta), bei Europos Parlamento ir Tarybos 2019 m. birželio 20 d. direktyva (ES) 2019/1158 dėl tėvų ir prižiūrėtojų asmenų profesinio ir asmeninio gyvenimo pusiausvyros, kuria panaikinama Tarybos direktyva 2010/18/ES. Darbo tikslui pasiekti reikšmingos yra Lietuvos, pavyzdžiui A. Guogio ir E. Kavoliūnaitės - Ragauskienės, bei užsienio mokslininkų įžvalgos.

Darbe naudoti metodai. Magistro darbo temai atskleisti, naudojami lingvistinio, lyginamosios analizės, loginio bei sisteminio tyrimo metodai:

- 1) lingvistinis metodas – šiuo metodu daug dėmesio skiriama sąvokų aiškinimui, o konkrečiau: socialinės apsaugos, socialinės rizikos bei šeimos sąvokų išaiškinimui;
- 2) loginis tyrimo metodas – taikomas analizuojant magistro darbo temai aktualių norminių teisės aktų, specialiosios literatūros ir teismų praktikos išdėstytas pozicijas, jų pagrįstumą;

3) sisteminis metodas – siekiant suvokti kokios socialinės apsaugos priemonės yra taikomos šeimos naštos socialinei rizikai, sistemiškai analizuojami Lietuvos teisės aktai;

4) lyginamosios analizės metodas – šis metodas pasitelkiamas lyginant Europos Sąjungos valstybėse naudojamas socialinės apsaugos priemonės, kuriomis siekiama sušvelninti šeimos naštos socialinės rizikos sukeltus padarinius. Šis metodas naudojamas ir analizuojant mokslininkų bei teisėtyrininkų išdėstytas pozicijas dėl socialinės apsaugos, socialinės rizikos bei šeimos sampratų.

1. Šeimos naštos socialinė rizika

1.1. Socialinės apsaugos ir socialinės rizikos sampratos

Šiuolaikiniame pasaulyje egzistuoja pakankamai daug aplinkybių, kurios gali sąlygoti pavojų asmenims ir jų šeimoms, sukelti grėsmę pajamų praradimui. Valstybė prisiima dalį atsakomybės už šių aplinkybių atsiradimą ir įsipareigoja suteikti apsaugą paveiktiems asmenims, taip plėtodama socialinę apsaugą šalyje. Socialinės apsaugos ir socialinės rizikos terminai neturi vieno tikslaus apibrėžimo, šios sąvokos mokslinėje literatūroje bei nacionaliniuose, tarptautiniuose ir Europos Sąjungos organizacijų teisės aktuose yra interpretuojamos įvairiai. Todėl siekiant magistro darbo apibrėžtumo ir konkretumo, toliau šiame magistro darbo poskyryje bus nagrinėjamos socialinės apsaugos ir socialinės rizikos sampratos.

Vienas svarbiausių socialinės apsaugos požymių yra tai, kad socialinė apsauga yra valstybės formuojamos socialinės politikos dalis. Tai yra itin aktualus aspektas, kadangi socialinė politika yra tam tikrų priemonių visuma, kuriomis siekiama visuomenės gerovės, o vienas iš pagrindinių jos tikslų yra nustatyti kokių ir kokiems asmenims, ar asmenų grupėms yra reikalinga apsauga (Kavoliūnaitė - Ragauskienė, 2010, p. 60). Socialinė apsauga, tuo tarpu, yra priemonės, kuriomis siekiama apsaugoti asmenis, patiriančius socialines rizikas, dėl kurių nėra pajėgūs užsitikrinti minimalųjį pragyvenimo lygį (Bitinas *et al.*, 2020, p. 18). Socialinės apsaugos kaip valstybės formuojamos socialinės politikos priemonės svarbą pastebėjo ir Jungtinių Tautų Socialinės plėtros tyrimų instituto mokslininkas I. Yi, pabrėždamas, kad socialinė politika gali apimti visas priemones, priskiriamas socialinei apsaugai, jei jos turi įtakos socialinei gerovei (Yi, 2010, p. 60). Taigi valstybės formuojama socialinė politika turi didelę įtaką socialinei apsaugai ir jos plėtrai. Itin aktuali socialinės politikos formavimui yra Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinė redakcija, kadangi joje nustatyti socialinės politikos tikslai. Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinės redakcijos 151 straipsnyje yra išsamiai išdėstyti minėti socialinės politikos tikslai, pavyzdžiui, socialinio užimtumo skatinimas, darbo ir gyvenimo sąlygų gerinimas, vienodas požiūris į darbuotojus, tinkama socialinė apsauga pagal poreikius, socialinis dialogas, žmoniškųjų išteklių vystymas siekiant aukšto ir tvaraus užimtumo lygio ir kova su atskirtimi (Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinė redakcija, 2016). Atsižvelgiant į minėtųjų tikslų sąrašą, aktualiausias socialinės politikos tikslas šiam darbui yra tinkama socialinė apsauga pagal poreikius. Magistro darbo temos kontekste taip pat svarbu paminėti šeimos politikos aspektą. Šeimos politika yra socialinės

politikos konteksto dalis (Daly, 2020, p. 27). Šeimos politikos priemonės yra įgyvendinamos siekiant demografinių tikslų, tai yra pagrindinis siekiamas tikslas yra skatinti gimstamumą, o šiam tikslui imamasi socialinės politikos priemonių šeimos srityje ir taip yra skatinama šeimų gerovė (Kavoliūnaitė - Ragauskienė, 2012, p. 7), todėl galima teigti, kad šeimos politika yra glaudžiai susijusi su socialinės apsaugos priemonėmis kurios yra teikiamos šeimoms, todėl šio magistro darbo temos atskleidimui yra itin aktuali ir svarbi.

Socialinė apsauga tai tinklas įvairiausių socialinės paramos ir socialinio draudimo priemonių, kurių tikslas kompensuoti prarastas pajamas dėl įvairių, ne nuo individo priklausančių priežasčių (Berghman, 1991 cituota Aidukaitė *et al.*, 2012, p. 21), tačiau pabrėžiama, kad pastaruoju metu socialinės apsaugos tikslas yra ne tik pajamų atstatymas, bet ir priemonių visuma, padedanti asmeniui išvengti nenumatytų aplinkybių (Aidukaitė *et al.*, 2012, p. 22). Tuo tarpu socialinės apsaugos sistema, kaip teigia A. Guogis, tai valstybės nustatytų socialinių ir ekonominių priemonių visuma, teikianti reikalingas lėšas ir paslaugas šalies gyventojams, kuriems dėl įstatymų numatytų priežasčių nebeįmanoma apsirūpinti iš darbo pajamų (Guogis, 2008, p. 29). Panašiai teigia ir J. Tartilas, nustatydamas, kad socialinės apsaugos sistema tai valstybės nustatytų socialinių ir ekonominių priemonių visuma, teikianti pragyventi reikalingas lėšas ir paslaugas tiems šalies gyventojams, kurie negali dėl įstatyme numatytų priežasčių apsirūpinti iš darbo arba kitokių pajamų (Tartilas, 2005, p. 27).

Svarbu ir tai, kad socialinė apsauga gali būti įvairių formų ir gali būti teikiama pinigais arba kitu būdu, pavyzdžiui, socialinėmis paslaugomis (ILO, 2011, p. 9). Lietuvoje socialinės apsaugos sistema susideda iš socialinio draudimo, socialinės paramos ir specialiųjų (papildomų) socialinių išmokų. Tačiau tarptautiniu mastu egzistuoja įvairių socialinės apsaugos sistemų variacijų su skirtingais aprėpties modeliais, kuriais valstybė siekia tapti gerovės valstybe. Pabrėžtina, kad valstybės socialinė orientacija ir konstituciniame lygmenyje įtvirtintos socialinės teisės sudaro prielaidas traktuoti valstybę kaip gerovės valstybę (Taminskaitė, 2022, p. 23). Pavyzdžiui, gerovės valstybėse į socialinės apsaugos sistemas dažnai integruojamos išmokos vaikams, sveikatos priežiūros ir ilgalaikės priežiūros priemonės, o tai atspindi platų požiūrį į socialinę gerovę, kuriuo pabrėžiama parama šeimai (Eggers *et al.*, 2024, p. 59). Taigi galima teigti, kad išplėtotą gerovės valstybės šalimi gali vadintis ta visuomenė, kurioje valstybė prisiima didžiausią atsakomybę užtikrinant savo piliečių gerovę (Aidukaitė *et al.*, 2012, p. 26).

Teisė į socialinę apsaugą yra žmogaus teisė, įtvirtinta svarbiausiose tarptautiniuose dokumentuose, pavyzdžiui, Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte, todėl svarbu apibrėžti, dėl kokių aplinkybių pradeda veikti socialinės apsaugos sistema šalyje. Mokslinėje literatūroje šios aplinkybės yra vadinamos socialinėmis rizikomis.

Socialinė rizika, kaip teigia A. Guogis, tai ateityje galintis atsirasti įvykis, kurio atsiradimas nebūtinai priklauso nuo asmens valios. Šiuolaikiniuose teisės aktuose (ypač tarptautinėse konvencijose) yra atsiradusios naujos socialinių rizikų garantijos, susijusios su asmens darbine veikla, pavyzdžiui, minimalaus atlyginimo nustatymas, teisė į tinkamo dydžio pensiją (Guogis, 2008, p. 31). Autorius taip pat pamini pavojus, su kuriais gali susidurti žmogus: prarasti darbo pajamas dėl senatvės, negalios, ligos, nedarbo, mokymosi (persikvalifikavimo), reabilitacijos, šeimos nario slaugos, prarasti išlaikymą dėl sutuoktinių skyrybų, dėl maitintojo mirties, atsiradus specialių poreikių: vaikų išlaikymas, sveikatos priežiūra ir reabilitacija, mokymosi kaštai, išlaidos būstui, neįgalaus žmogaus išlaikymo kaštai, artimo žmogaus išlaikymo našta, nepajėgumas užsitikrinti bent minimalią socialinę – kultūrinę būtį (Guogis, 2008, p. 32). Autorius pateikia pakankamai platų pavojų sąrašą, kuriuos vadina socialinėmis rizikomis. Tuo tarpu socialinė rizika, autoriaus ir mokslininko A. Bitino apibrėžiama kaip materialinės padėties pablogėjimo tikimybė dėl darbo pajamų praradimo esant svarbioms, objektyvioms socialinėms priežastims, taip pat dėl papildomų išlaidų išlaikant vaikus, kitus šeimos narius, arba dėl medicininių ar socialinių paslaugų poreikio tenkinimo (Bitinas *et al.*, 2011, p. 44).

Mokslinėje literatūroje taip pat pabrėžiama, jog socialinės apsaugos teisėje vartojama socialinės rizikos sąvoka suprantama kaip darbingumo praradimas ar apribojimas (Szurgacz, 2020, p. 104). Taip pat, siekdamas tikslesnio apibrėžimo, nurodoma, jog teisės moksle rizikos sąvoka suprantama kaip tam tikro įvykio pavojus, kuris yra nepriklausomas nuo žmogaus valios ir jam tiesiogiai nepalankus (Szurgacz, 2020, p. 104). Pažymėtina, kad Lietuvos mokslininkai išskiria panašią nuostatą, jog socialinė rizika yra tam tikras veiksnys arba įvykis dėl kurio pradeda veikti socialinės apsaugos sistema, o A. Bitinas taip pat pabrėžia, kad valstybės pačios nustato aplinkybes, kurioms esant jos įsipareigoja teikti materialinę ir nematerialinę pagalbą (Bitinas *et al.*, 2020, p. 51). Pavyzdžiui, socialinės apsaugos sistema teikia pajamų kompensavimą asmenims, kurie pasiekia teisės aktuose nustatytą amžiaus ribą arba įgauna teisę kreiptis dėl išankstinės pensijos (Bitinas *et al.*, 2020, p. 53). Taigi galima teigti, kad socialinė rizika yra tam tikras juridinis faktas, kurio atžvilgiu yra taikomos socialinės apsaugos priemonės.

Aukščiausią teisinę galią turinčiame dokumente – Konstitucijoje, socialinės apsaugos ir socialinės rizikos sąvokos nėra vartojamos, tačiau Konstitucijos 52 straipsnyje yra pateikta nuostata dėl socialinės apsaugos, kurioje nustatoma, jog valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir neįgalumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992), o kituose straipsniuose yra įtvirtinta valstybės garantuojama socialinė apsauga esant konkrečioms socialinėms rizikoms, pavyzdžiui, Konstitucijos 48 straipsnis, kuris nurodo, kad kiekvienas žmogus gali laisvai pasirinkti darbą bei verslą ir turi teisę turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, gauti teisingą apmokėjimą už darbą ir socialinę apsaugą nedarbo atveju. Atsižvelgiant į tai, kad socialinės apsaugos teisė nėra kodifikuota teisės šaka, socialinės apsaugos srities įstatymai reguliuoja socialinės apsaugos teisės dalis, viename iš jų pateikta socialinės rizikos sąvoka ir nurodoma jos samprata. Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymo (toliau – Socialinių paslaugų įstatymas) 2 straipsnio 7 dalyje socialinė rizika yra apibrėžiama kaip veiksniai ir aplinkybės, dėl kurių šeimos ar asmenys patiria ar yra pavojus jiems patirti socialinę atskirtį (Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas, 2006), tačiau šis terminas magistro darbo kontekste nėra tinkamas, kadangi nagrinėjamos temos atskleidimui, didesnę svarbą turi socialinės rizikos, kaip pajamų praradimo, aspektas.

Svarbu aptarti tarptautinius teisės aktus, kurie reglamentuoja socialinę apsaugą ir socialines rizikas. Itin reikšmingas teisės aktas socialinės apsaugos ir socialinių rizikų atžvilgiu yra Tarptautinės darbo organizacijos 1952 m. Konvencija Nr. 102 (toliau – Konvencija Nr. 102) dėl minimalių socialinės apsaugos standartų. Šiame dokumente buvo pirmą kartą nustatytas ir iki šiol visuotinai pripažįstamas išsamus socialinių rizikų sąrašas (Petrylaitė, 2012, p. 2), tačiau socialinės rizikos samprata nėra pateikiama. Joje išvardijamos socialinės apsaugos išmokos, kurios yra mokamos asmeniui, kuris susiduria su socialinės rizikos veiksniais. Dar vienas svarbus dokumentas socialinės apsaugos teisės kontekste yra 1964 metais priimtas Europos socialinės apsaugos kodeksas (toliau – Socialinės apsaugos kodeksas). Socialinės apsaugos kodekse yra numatyti minimalūs standartai sveikatos priežiūros, ligos, nedarbo, senatvės, nelaimingų atsitikimų darbe, šeimos, neįgalumo bei maitintojo netekimo atvejais. Svarbu ir tai, kad dokumente taip pat nurodomos išmokos, kurios turėtų būti mokamos kai asmuo susiduria su minėtais atvejais. 1996 m. buvo priimta Europos socialinė chartija (pataisyta) (toliau – Socialinė chartija), kuri tapo vienu iš svarbiausių Europos Tarybos priimtų dokumentų, numatanti teisę į socialinę apsaugą ir nurodanti sąlygas kurioms atsiradus arba esant, socialinė apsauga

pradedą veikti. Tačiau, kaip ir prieš tai minėti dokumentai, Socialinėje chartijoje nėra nurodoma socialinės rizikos samprata, o tik nurodomi veiksniai, kurių pagrindu valstybė privalo imtis tam tikrų socialinės apsaugos priemonių. Analizuojant minėtus dokumentus ir mokslinius darbus galima pastebėti šias socialines rizikas: senatvė, asmeninė arba šeimos narių liga, motinystė arba tėvystė, neįgalumas, mirtis, nedarbas, nelaimingas atsitikimas darbe arba profesinė liga, įsipareigojimai šeimai.

Apibendrinant, galima teigti, jog socialinė rizika yra tam tikras juridinis faktas, pavyzdžiui liga, senatvė ar vaikų auginimas, kuris yra pagrindas socialinei apsaugai šalyje veikti.

1.2. Šeimos samprata

Šeima, visų pirma, yra tam tikras socialinis reiškiny. Tarptautiniuose ir nacionaliniuose teisės aktuose ji yra apibrėžiama kaip pagrindinė visuomenės ląstelė, kuri reikalauja visokeriopos apsaugos. Tačiau vieningo apibrėžimo šiam terminui nėra, kadangi visuomenės požiūris į šeimą nuolat keičiasi, atsiranda naujų nuomonių dėl jos atsiradimo pagrindų bei kas yra laikomi šeimos nariais. Nagrinėjamos temos kontekste svarbu apibrėžti šeimos sampratą ne tik socialinės apsaugos teisės kontekste, bet ir platesniu teisiniu ir socialiniu požiūriu, kadangi šeimos struktūros samprata yra susijusi su daugeliu aspektu. Atsižvelgiant į šeimos sampratos problematiką bei kaitą, toliau šiame poskyryje bus nagrinėjama mokslinė literatūra, pasirinkti tarptautiniai, Europos Sąjungos bei Lietuvos teisės aktai, kurie yra orientuoti į šeimos sampratą ir jos elementus.

Sociologiniu požiūriu šeima laikoma pagrindiniu socialiniu vienetu, (atsirandančiu dėl kraujo, santuokos, bendro gyvenimo ar įvaikinimo ryšių), kurio pagrindu atsiranda emociniai ryšiai. (Traver, 2022, p. 1). Mokslininkų taip pat pabrėžiama, kad anksčiau iš dalies nepripažintinos šeimos formos, pavyzdžiui, nesusituokę partneriai, globėjų šeimos, dabar įgyja didesnę reikšmę, kadangi šios šeimos formos atitinka šeimos sampratą dėl savo įsipareigojimų vienas kitam (Franklin, 1990, p. 1048). Šis aspektas pastebimas ir pasaulinės ekonominės organizacijos – Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (angl. *Organisation for Economic Co-operation and Development*), kurios išleistoje publikacijoje teigiama, kad daugelyje šalių tradicinė šeima, kurią sudaro susituokusi pora su vaikais, tapo daug mažiau paplitusi, nes padaugėjo skyrybų, porų, gyvenančių atskirai, vienišų tėvų ir tos pačios lyties asmenų partnerysčių (OECD, 2012, p. 16), o šie šeimos struktūros

pasikeitimai turi itin didelę reikšmę socialinei apsaugai, gerovei ir mokesčių valdymui (OECD, 2012, p. 16).

Konstitucijos 38 straipsnio 1 dalis nustato, kad šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas, o 2 dalyje įtvirtinta, kad valstybė globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę, tačiau pačios šeimos sąvokos neapibrėžia (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992). Lietuvos mokslininkų grupė atrado, kad apibrėžiant šeimą, tiek šeimos narius Lietuvos įstatymuose nurodomi iš esmės tie patys asmenys, susiję santuokos, giminystės, gyvenimo kartu, svainystės ar kitais požymiais (Ambrazevičiūtė *et al.*, 2012, p. 52). Taigi, vienas dažniausių požymių, kuriais šeima yra konceptualizuojama yra santuoka arba dviejų asmenų gyvenimas kartu. Pažymėtina, kad šeimos sąvoka neapsiriboja tik susituokusiais asmenimis ir santuokoje gimusiais vaikais, ir teisės į šeimos gyvenimo pagarbą apsauga suteikiama tiek santuoką sudariusių, tiek ir nesusituokusių asmenų bei jų vaikų tarpusavio santykiams (Ambrazevičiūtė *et al.*, 2012, p. 77 - 78). Svarbu atkreipti dėmesį, kad Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimu buvo patvirtinta Valstybinė šeimos politikos koncepcija (toliau – Koncepcija). Koncepcijos 1.6.2 – 1.6.6, 1.6.8, 1.6.9 punktuose įtvirtinti darnios šeimos, daugiavaikės šeimos, išplėstinės šeimos, krizę išgyvenančios šeimos, nepilnos šeimos, socialinės rizikos šeimos ir šeimos sąvokų apibrėžimai. Pažymėtina, kad Koncepcijos 1.6.9. punktas nustatė, kad šeima tiesiogiai siejama su tik santuokos sudarymo faktu, pagal kurią šeima turėjo būti laikomi sutuoktiniai ir jų vaikai (įvaikiai), jeigu jų yra (Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimas). Tačiau 2011 m. Lietuvos Respublikos Seimo narių grupė kreipėsi į Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą (toliau – Konstitucinis Teismas) su prašymu ištirti ar Koncepcijos 1.6.2 – 1.6.6, 1.6.8, 1.6.9 punktai neprieštarauja Konstitucijos 6 straipsnio 1 daliai, 7 straipsnio 1 daliai ir 38 straipsnio 1 daliai. Konstitucinis Teismas nustatė, kad Koncepcijoje įtvirtintas šeimos apibrėžimas prieštarauja Konstitucijos 38 straipsnio 1 ir 2 dalims, pabrėždamas, kad santuoka yra vienas iš šeimos konstitucinių pagrindų kurti šeimos santykius, tačiau tai nereiškia, kad Konstitucija nesaugo kitokių nei santuokos pagrindų sudarytų šeimų (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas). Šio aspekto laikomasi ir tarptautinėje teisėje. Nagrinėjant šeimos sampratą svarbu paminėti 1950 m. Europos Tarybos priimtą Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją (toliau – Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija), o šio dokumento laikymosi priežiūrai 1959 m. buvo įkurtas Europos Žmogaus Teisių Teismas. Didelę įtaką šeimos institutui turi Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnis, kuris skelbia, kad kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų

gerbiamas jo privatus ir šeimos gyvenimas (Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, 1950), bei Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 12 straipsnis, kuris įtvirtina, kad vyras ir moteris, sulaukę santuokinio amžiaus, turi teisę tuoktis ir kurti šeimą pagal valstybės įstatymus. Europos Žmogaus Teisių Teismas nagrinėdamas bylas susijusias su Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsniu ne kartą pabrėžė, kad santuoka yra tik viena iš šeimos formų.

Nustatant ar asmenis galima vadinti šeima ar šeimos nariais, reikia atsižvelgti į skirtingas asmenų ryši apibūdinančias aplinkybes, pavyzdžiui gyvenimas kartu, ilgą laiką trunkantys jų santykiai, bendrų vaikų turėjimas, bendras poilsis, tarpusavio išlaikymas, bendro ūkio vedimas, rūpinimasis ir pagarba vienas kitam, kurių skirtingas derinys gali būti reikšmingas priklausomai nuo teisinio reguliavimo, kuriame vartojama šeimos ar šeimos narių sąvoka, srities (Ambrazevičiūtė *et al.*, 2012, p. 81). Taigi platesniu požiūriu, šeimos nariais galima apibrėžti ir giminystės ar kitais artimais ryšiais susijusius asmenis. Šį aspektą pabrėžė ir Europos Žmogaus Teisių Teismas nustatydamas, kad šeimos gyvenimo sąvoką apima ir ryšius tarp artimųjų giminaičių, įskaitant senelius, brolius ir seseris (Europos Žmogaus Teisių Teismas 1979 m. birželio 13 d. sprendimas).

Europos Sąjunga taip pat skiria didelį dėmesį šeimos sampratai bei jos apsaugai. Pažymėtina, kad Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos (toliau – Pagrindinių teisių chartija) 7 straipsnis įtvirtina nuostata, kad kiekvienas asmuo turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo privatus ir šeimos gyvenimas, būsto neliečiamybė ir komunikacijos slaptumas, tuo tarpu 9 straipsnis įtvirtina tai, kad teisė tuoktis ir kurti šeimą garantuojama pagal šios teisės įgyvendinimą reguliuojančius nacionalinius įstatymus. Pažymėtina, kad Pagrindinių teisių chartijos 52 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad chartijoje nurodytų teisių, atitinkančių Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos garantuojamas teises, esmė ir taikymo sritis yra tokia, kaip nustatyta Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje, tačiau ši nuostata neklaido Europos Sąjungos teisėje numatyti didesnę apsaugą. Todėl, nors ir Pagrindinių teisių chartijos 7 ir 9 straipsniai apima daugybę teisinių santykių ar su jais susijusių aspektų, kurie tiesiogiai nepatenka į Europos Sąjungos teisės reguliavimo sritį, pavyzdžiui šeima, santykiai, partnerystės ir santuokos santykiai, įvaikinimo santykiai ir taip toliau, tačiau taikant platesnį požiūrį į Pagrindinių teisių chartijos taikymo gaires, galima numatyti plačias 7 ir 9 straipsniuose įtvirtintų teisių taikymo galimybes, kurias numato plati Žmogaus teisių teismo praktika, grindžiama dinamišku Žmogaus teisių konvencijos aiškinimu (Danėlienė, 2019, p. 27). Nors kaip ir minėta anksčiau, šeimos santykių reguliavimas priklauso išimtinai nacionalinei teisei,

tarptautiniai ir Europos Sąjungos standartai gali turėti teigiamą įtaką nagrinėjant šeimos sampratą.

Nagrinėjamos temos atžvilgiu, svarbu apibrėžti Lietuvos socialinės apsaugos teisėje vartojamas šeimos ar šeimos narių sąvokas. Pavyzdžiui, socialinio draudimo santykių srityje, kaip pastebėjo Lietuvos autorių grupė, nėra vieno bendro šeimos apibrėžimo, bet nurodant šeimos narius nepaaiškinama, kokią asmenų grupę ši sąvoka apibūdina (Ambrazevičiūtė *et al.*, 2012, p. 97). Pavyzdžiui Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo 27 straipsnio 2 dalyje nurodoma, kad mirusiojo šeimos nariais laikomi jo sutuoktinis, nepilnamečiai vaikai (įvaikiai), iki jiems sukaks 18 metų, taip pat nustatyta tvarka įregistruotose švietimo įstaigose pagal bendrojo ugdymo programą ar formaliojo profesinio mokymo programą besimokantys mokiniai ir pagal nuolatinės formos studijų programą studijuojantys studentai – iki mokymosi ar studijų pagal šias programas baigimo, bet ne ilgiau kaip iki jiems sukaks 24 metai, mirusiojo vaikai (įvaikiai), vyresni kaip 18 metų, jeigu jie pripažinti neįgaliaisiais iki 18 metų, mirusiojo vaikai, gimę po jo mirties, tėvas (tėvis) ir motina (įmotė) (Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas, 1999). Tuo tarpu Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo (toliau – Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas) 3 straipsnio 8 dalyje šeimos nariais laikomi sutuoktinis, vaikas (įvaikis), motina (tėvas), įmotė (tėvis) (Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas, 2000). Pastebėtina, kad šis apibrėžimas yra pakankamai siauras. Socialinės paramos atžvilgiu, aktualus Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymas (toliau – Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymas). Nors nėra nurodomas šeimos apibrėžimas, įstatymų leidėjas nurodo itin detalią bendrai gyvenančių asmenų sąvoką. Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymo 2 straipsnio 2 dalyje nurodoma, kad bendrai gyvenantys asmenys tai sutuoktiniai ir jų vaikai (įvaikiai) iki 18 metų; susituokęs asmuo, su kuriuo teismo sprendimu dėl sutuoktinių gyvenimo skyrium yra likę gyventi jų nepilnamečiai vaikai (įvaikiai), arba vienas iš tėvų ir jo vaikai (įvaikiai) iki 18 metų; neįregistravę santuokos ir bendrą ūkį tvarkantys pilnamečiai ar veiksniais pripažinti nepilnamečiai vyrai ir moteris ir jų vaikai (įvaikiai) iki 18 metų. Į bendrai gyvenančių asmenų sudėtį taip pat įskaitomi dirbantys (taip pat savarankiškai dirbantys), jeigu per mėnesį jų gaunamos pajamos yra mažesnės kaip 1 valstybės remiamų pajamų dydis, arba nedirbantys (taip pat savarankiškai nedirbantys) nesusituokę ir savo vaikų (įvaikių) neauginantys pilnamečiai vaikai (įvaikiai) iki 24 metų,

kurie mokosi pagal bendrojo ugdymo programą ar pagal formaliojo profesinio mokymo programą arba studijuoja aukštojoje mokykloje (studentai), įskaitant akademinių atostogų dėl ligos ar nėštumo laikotarpį, taip pat pilnamečiai vaikai (įvaikiai) nuo bendrojo ugdymo programos baigimo dienos iki tų pačių metų rugsėjo 1 dienos, o kai švietimo įstaigose nustatoma vėlesnė mokslo ar studijų metų pradžia negu rugsėjo 1 diena, pilnamečiai vaikai (įvaikiai), tais pačiais kalendoriniais metais baigę bendrojo ugdymo programą ir įstoję mokytis pagal formaliojo profesinio mokymo programą ar studijuoti į aukštąją mokyklą, į bendrai gyvenančių asmenų sudėtį įskaitomi ir laikotarpiu nuo rugsėjo 1 dienos iki dienos, kurią švietimo įstaigose prasideda mokslo ar studijų metai (Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymas, 2003). Pastebėtina, kad Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatyme dėl bendrai gyvenančių asmenų apibrėžimo nurodoma tik nuoroda į Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymą.

Nors šeimos samprata skirtingų teisės aktų kontekste gali būti suprantama nevienodai, šiame darbe šeima yra apibrėžiama kaip sutuoktiniai ar bendrai gyvenantys asmenys, motina (įmotė), tėvas (įtėvis), senelis (senėle), vaikas (įvaikis) ar kiti asmenys, kuriuos sieja glaudus ryšis, priklausomai nuo nagrinėjamo teisinio reguliavimo.

1.3. Šeimos naštos socialinės rizikos kriterijai

Socialiniai ir ekonominiai pokyčiai lemia ne tik naujas galimybes, bet ir naujų socialinių rizikų atsiradimą skirtinguose gyvenimo etapuose. Autorės nuomone, šeimos naštos socialinė rizika nėra nagrinėta socialinės rizikos rūšis Lietuvoje. Vienas dažniausių šeimos naštos kaip socialinės rizikos kriterijų yra laikomas vaiko gimimas ir (arba) auginimas, tačiau užsienio moksliniuose šaltiniuose dažnai minima šeimos narių priežiūra. Todėl svarbu išnagrinėti šeimos naštos socialinės rizikos sampratą ir kriterijus.

Moksliniuose darbuose dažnai teigiama, kad šeimos politikos priemonės yra skirtos šeimoms, turinčioms vaikų. Vaikai gali būti apibrėžiami kaip asmenys, kurie yra jaunesni nei 18 metų arba diferencijuojami pagal kitus kriterijus, kaip dar tebesimokantys pilnamečiai asmenys (Lohmann, 2011, p. 3). Taip pat pabrėžiama, kad platesnė šeimų narių apibrėžtis apima suaugusius vaikus ir jų tėvus, o šeimos politikos priemonės dažniausiai yra taikomos dėl vyresnių žmonių priežiūros ar slaugos (Lohmann, 2011, p. 3). Darbe jau minėta, kad socialinė rizika socialinės apsaugos teisės kontekste reiškia tam tikras aplinkybes su kuriomis susidūria asmenys ir šeimos, įskaitant nedarbą, sveikatos

problemas, šeimynines pareigas, dėl kurių yra prarandamos pajamos arba padidėja išlaidos. Vienas dažniausiai minimų socialinės rizikos veiksnių su kuriais susidūria šeimos yra vaiko gimimas ir (ar) auginimas, nes vaikai yra tam tikra prasme priklausomi nuo suaugusiųjų, kurie yra atsakingi už jų gerovę ir priežiūrą. Tačiau nors šeima (ir vaikų priežiūra) laikoma asmenine tėvų (globėjų) atsakomybe, šeimos politika teikia piniginę paramą, kuri skirta padėti šeimoms rūpintis savo nepilnamečiais vaikais (Van Lancker, Van Mechelen, 2014, p. 3). Šį aspektą pabrėžia ir kiti autoriai, teigdami, kad vaiko gimimas yra vienas iš su šeima susijusių gyvenimo aplinkybių, siejamų su padidėjusia ekonomine našta pavyzdžių, tačiau valstybės įsipareigoja globoti ir padėti šeimoms (Zagel, Van Lancker, 2022, p. 167). Vaikų auginimas gali būti išskiriamas kaip socialinės rizikos veiksnys ir dėl to, kad šeima ir vaiko auginimas reikalauja papildomų piniginių lėšų, o socialinės apsaugos priemonėmis yra siekiama kompensuoti tėvams jų išlaidas (Bitinas *et al.*, 2020, p. 56).

Siekiant detalesnio vaikų auginimo (gimimo) socialinės rizikos apibrėžimo, toliau bus aptarti tarptautinių standartų reikalavimai vaiko ir šeimos apsaugai. Vaiko teisių apsauga yra kiekvienos valstybės prioritetas, o tai pabrėžia 1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (toliau – Vaiko teisių apsaugos konvencija), kurią ratifikavo visos Europos Sąjungos šalys. Vaiko teisių apsaugos konvencija nustato, kad vaiko poreikiai reikalauja ypatingų apsaugos priemonių ir priežiūros, o 26 straipsnyje įtvirtinama, kad vaikai turi teisę gauti atitinkamas socialinės apsaugos priemones. Kaip minėta anksčiau, socialinių rizikų sąrašas pirmą kartą buvo paminėtas Konvencijoje Nr. 102, kurioje taip pat išskiriamos išmokos šeimai, kurios skiriamos dėl tam tikro draudiminio įvykio, kuris šiuo atveju yra laikomas kaip atsakomybė už vaikų priežiūrą. Socialinės apsaugos kodekse yra nustatyti analogiški standartai šeimos socialinei apsaugai. Taigi nagrinėjant minėtuosius tarptautinius dokumentus pastebima, kad išmokos šeimai (vaikams) ir kitos socialinės paramos priemonės yra itin svarbios socialinės apsaugos sistemai ir yra skirtos sumažinti našą, su kuria susidūria šeimos dėl išlaidų, susijusių su vaikų gimimu bei auginimu, taigi valstybės pripažįsta, kad vaiko gimimas ir (ar) auginimas yra socialinė rizika, kadangi ši aplinkybė lemia papildomas išlaidas. Socialinės apsaugos priemonėmis siekiama skatinti vaiko teisių apsaugą ir gerovę, todėl pastebima, kad vaikų gimimas ir auginimas yra vienas iš šeimos naštos kaip socialinės rizikos kriterijų.

Pastabėtina, kad Lietuvos teisės aktuose buvo įtvirtinta sąvoka *socialinės rizikos šeima*. Socialinių paslaugų įstatymo 2 straipsnio 7 dalyje įtvirtinta, kad socialinės rizikos šeima tai šeima, kurioje auga vaikų iki 18 metų ir kurioje bent vienas iš tėvų piktnaudžiauja alkoholiu, narkotinėmis, psichotropinėmis ar toksinėmis medžiagomis, yra priklausomas

nuo azartinių lošimų, dėl socialinių įgūdžių stokos nemoka ar negali tinkamai prižiūrėti vaikų, naudoja prieš juos psichologinę, fizinę ar seksualinę prievartą, gaunamą valstybės paramą panaudoja ne šeimos interesams ir todėl iškyla pavojus vaikų fiziniams, protiniams, dvasiniams, doroviniams vystymuisi bei saugumui, taip socialinės rizikos šeimai priskiriama ir šeima, kurios vaikui įstatymų nustatyta tvarka yra nustatyta laikinoji globa (rūpyba) (Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas, 2006). Tačiau ši sąvoka neatitinka magistro darbe nagrinėjamos temos esmės, kadangi socialinės apsaugos teisės kontekste, socialinė rizika yra tam tikras juridinis faktas, dėl kurio atsiranda išlaidų arba netenkama pajamų, todėl pažymėtina, kad Socialinių paslaugų įstatyme įtvirtinta socialinės rizikos šeimos sąvoka neatitinka nagrinėjamos temos.

Svarbu atkreipti dėmesį į skirtingas aplinkybes, kurios gali neigiamai paveikti šeimas, pavyzdžiui, vaikų skaičius šeimoje. Nors šeimos poreikiai didėja augant vaikų skaičiui, nėra garantijos, kad tėvų pajamos taip pat didės, todėl be tinkamo valstybės įsikišimo beveik neišvengiama, kad daugiavaikės šeimos vidutiniškai bus skurdesnės nei mažos (Redmond, 2000, p. 1). Taigi didelę reikšmę nagrinėjamai temai turi ir skirtingos šeimų struktūros arba įvykiai, kurie gali neigiamai paveikti šeimą. Gausios šeimos yra apibrėžiamos kaip šeimos, kuriose yra bent trys nepilnamečiai išlaikomi vaikai (Ilmakunnas *et al.*, 2024, p. 2). Gausios šeimos socialinė rizika susijusi ne tik su didesniais poreikiais rūpinantis šeimą, bet ir su kitais veiksniais, pavyzdžiui, tėvams gali kilti daugiau sunkumų derinant darbą ir šeimos gyvenimą (Ilmakunnas *et al.*, 2024, p. 2). Todėl valstybės parama gausioms šeimoms yra itin svarbi, ypač dėl to, kad kiekvieno sekančio vaiko gimimas padidina tikimybę, kad šeima atsidurs žemiau skurdo rizikos ribos (Mistre *et al.*, 2023, p. 125). Taip pat svarbu pabrėžti, kad šeimoms auginančioms specialiųjų poreikių turintį vaiką arba nepasiturinčioms šeimoms tam tikrose valstybėse yra skiriamos specialiosios išmokos.

Todėl pastebima, kad vaikų gimimas ir (ar) auginimas pats savaime yra šeimos naštos socialinės rizikos kriterijus, kadangi reikalauja papildomų šeimos pajamų ir todėl yra pagrindas socialinei apsaugai veikti, tačiau pasireikšti gali ir skirtingomis formomis, pavyzdžiui, vaikų su specialiais poreikiais auginimas, šeimos nepasiturėjimas arba gausios šeimos turėjimas.

Šeimos narius prižiūrintiesiems asmenims yra skiriama pakankamai daug dėmesio užsienio moksliniuose šaltiniuose, pabrėžiant, kad šeimos dažnai susidūria su rizika, susijusia su būtinybė gauti ar teikti priežiūrą, nesvarbu, ar tai būtų rūpinimasis vaikais, neįgaliaisiais tėvais ar seneliais (Veghte *et al.*, 2019, p. 1). Lietuvoje, kaip ir kitose šalyse,

slaugant sergantį arba vyresnio amžiaus šeimos narį gali atsirasti įvairių socialinių ir ekonominių iššūkių, kurie įtakoja ne tik asmeninį bet ir visos šeimos gyvenimą. Net ir nepaisant šeimos struktūros dinamikos pokyčių, kuriuos lemia įvairūs veiksniai, įrodymai rodo, kad šeimos nariai dažnai teikia pagyvenusiems tėvams ir giminaičiams tam tikras paslaugas, pavyzdžiui, tiesioginę priežiūrą, pastogę ir transportą (Staicovici, 2003, p. 249). Asmenys, slaugantys vyresnio amžiaus šeimos narius ar turinčius sveikatos problemų, gali susidurti su tam tikra socialine rizika. Kai šeimos narys prisiima atsakomybę prižiūrėti ir rūpintis savo šeimos nariais, jis gali patirti didelių ekonominių nuostolių, pavyzdžiui, sutrumpinti darbo laiko normą arba visiškai pasitraukti iš darbo rinkos (Brandt *et al.*, 2022, p. 1). Užsienio mokslininkai taip pat nustatė, kad vyresnio amžiaus žmonių priežiūra yra viena iš dažniausių pagrindų šeimos politikos priemonių taikymui egzistuojančių aplinkybių, kadangi ir šie santykiai atitinka šeimos, kaip socialinės institucijos, vaidmenį ir atsakomybę (Daly, 2020, p. 27). Šeimas prižiūrintys asmenys susiduria su dideliais sunkumais, kai reikia suderinti profesinį ir asmeninį gyvenimą (Birtha, Holm, 2017, p. 7), todėl labai svarbu, kad prižiūrintieji gautų tinkamas socialinės apsaugos garantijas.

Taigi antras šiame darbe taikomas šeimos naštos socialinės rizikos kriterijus yra šeimos narių slaugymas ar priežiūra. Šiuo atveju socialinės rizikos veiksniu yra laikomas atvejis, kai asmenys, slaugantys vyresnio amžiaus šeimos narius, lėtinėmis ligomis sergančius ar neįgalius artimuosius, patiria emocinę, fizinę ir ekonominę naštą. Atsižvelgiant į demografinius ir socialinius šeimų struktūros pokyčius, užsienio mokslinėje literatūroje pradėta kreipti dėmesį į vyresnių šeimos narių asmenų priežiūrą. Tai, kad šeimos teikia priežiūrą tiek jauniems, tiek seniems žmonėms, pripažįsta 2019 m. birželio 20 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2019/1158 dėl tėvų ir prižiūrinčių asmenų profesinio ir asmeninio gyvenimo pusiausvyros, kuria panaikinama Tarybos direktyva 2010/18/ES (toliau – Direktyva 2019/1158), kurioje reikalaujama, kad valstybės narės įgyvendintų priemones, kuriomis siekiama sudaryti sąlygas tėvams ir kitiems šeimos nariams, turintiems priežiūros pareigų patekti į darbo rinką, joje likti arba į ją grįžti (Dykstra, Djundeva, 2020, p. 332). Taigi Direktyva 2019/1158 nustatomos esminės apsaugos priemonės, kuriomis siekiama palengvinti su šeima susijusių įsipareigojimų naštą. Direktyva 2019/1158 pabrėžia, kad priežiūra yra ne tik šeimos pareiga, bet ir reikšminga darbo jėgos dalis, kuriai reikia teisinės apsaugos, kad būtų užtikrinta darbo ir asmeninio gyvenimo pusiausvyra, o minėto teisės akto 3 straipsnio c) punkte nustatoma, kad prižiūrinčiojo asmens atostogos tai galimybė atleisti nuo darbo darbuotoją, kad jis asmeniškai prižiūrėtų giminaitį arba asmenį, kuris gyvena tame pačiame namų ūkyje, kaip

ir darbuotojas, ir kuriam dėl rimtos medicininės priežasties reikia didelės priežiūros ar pagalbos, kaip apibrėžta kiekvienos valstybės narės (Europos Parlamento ir Tarybos 2019 m. birželio 20 d. direktyva). Direktyva 2019/1158 stiprina Europos Sąjungos socialinę sritį ir turi potencialą sukurti aplinką, kurioje šeimos narių priežiūra yra pagaliau suvokiama kaip neatsiejama darbuotojų gyvenimo dalis (Caracciolo di Torella, 2020, p. 12). Taigi šeimos, kaip darbe minėta anksčiau, gali būti skirtingų formų, juos gali sieti skirtingi giminystės ryšiai, todėl pabrėžtina, kad socialinė rizika gali atsirasti ne tik prižiūrint vaikus bet ir kitus šeimos narius. Taip pat svarbu pabrėžti, kad prižiūrimais asmenimis gali būti tiek vaikai, vyresnio amžiaus žmonės, sergantieji šeimos nariai. Šis aspektas pabrėžiamas užsienio mokslinėje literatūroje. Prie slaugos gavėjų grupės priskiriami vaikai su specialiaisiais poreikiais, neįgalieji, vyresnio amžiaus žmonės arba žmonės, kuriems reikia kitokios pagalbos (Birtha, Holm, 2017, p. 11).

Apibendrinant, magistro darbo kontekste, šeimos naštos socialinė rizika apima ir aplinkybės, kai šeimos nariai rūpinasi savo artimaisiais ir dėl to patiria finansinę naštą. Taigi šeimos naštos socialinė rizika apima vaiko gimimo ir (ar) auginimo (bei kitos aplinkybės, kurios neigiamai veikia šeimą) bei šeimos narių priežiūros (slaugos) veiksmus.

2. Socialinės apsaugos priemonės taikomos šeimos naštos socialinės rizikos atvejais Lietuvoje

2.1. Finansinė parama slaugant šeimos narį

Konstitucijos 38 straipsnio 6 dalyje įtvirtinta, jog tėvų teisė ir pareiga yra auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais, iki pilnametystės juos išlaikyti, o minėtojo straipsnio 7 dalis numato, kad vaikai turi pareigą gerbti savo tėvus ir globoti juos senatvėje (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992), todėl pabrėžtina, kad rūpinimasis šeimos nariais yra iš esmės konstitucinė asmenų prievolė. Vis dėlto ši pareiga reikalauja daug išteklių, pastangų ir laiko, todėl itin svarbus tampa valstybės vaidmuo užtikrinant prižiūrinčiųjų asmenų tinkamą socialinę apsaugą. Todėl toliau bus nagrinėjamos socialinės apsaugos sistemos priemonės, kuriomis Lietuva užtikrina priežiūrą teikiančių asmenų socialinę apsaugą.

Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo (toliau – Valstybinio socialinio draudimo įstatymas) 1 straipsnio 15 dalyje nustatyta, kad socialinis draudimas tai valstybinės socialinės apsaugos sistemos dalis, kurios priemonėmis visiškai ar iš dalies kompensuojamos apdraustiesiems asmenims ir įstatymų nustatytais atvejais jų šeimų nariams dėl draudžiamųjų įvykių prarastos darbo pajamos arba įstatymų nustatytais atvejais išmokamos įstatymų nustatyto dydžio išmokos (Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas, 1991). Įdomu ir tai, kad minėto Valstybinio socialinio draudimo įstatymo 1 straipsnio 4 dalyje nurodoma draudžiamojo įvykio sąvoką, kuri apibrėžiama kaip tam tikras juridinis faktas, dėl kurio atsiranda teisė į valstybinio socialinio draudimo išmoką. Valstybinio socialinio draudimo įstatymo 1 straipsnio 4 dalyje nurodoma draudžiamojo įvykio sąvoką, kuri apibrėžiama kaip tam tikras juridinis faktas, dėl kurio atsiranda teisė į valstybinio socialinio draudimo išmoką. O darbe jau pastebėta, kad vadinamieji draudžiamieji įvykiai yra socialinės rizikos veiksniai. Valstybinio socialinio draudimo įstatymo 3 straipsnio 1 dalis nustato 6 socialinio draudimo rūšis: pensijų, ligos, motinystės, nedarbo, nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų bei sveikatos socialinius draudimus. Kiekvieną iš šių rūšių reglamentuoja atskiri įstatymai.

Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo nustatyta tvarka yra mokama ligos išmoka. Minėto įstatymo 1 dalies 1 punkte nustatyta, kad iš ligos socialinio draudimo lėšų kompensuojamos šios rūšies draudimu apdraustiems asmenims dėl jų pačių ar jų šeimos narių arba budinčio globotojo, nuolatinio globotojo, globėjo, rūpintojo arba vaiką ar pagal formaliojo švietimo programą besimokantį asmenį su negalia iki 24 metų laikinai

prižiūrinčio asmens, kai vaikui ar asmeniui su negalia nustatyta laikinoji priežiūra pas fizinius asmenis ar jis laikinai apgyvendintas pas fizinius asmenis, prižiūrimų vaikų ar asmenų su negalia ligos ar dėl dalyvavimo profesinės reabilitacijos programoje negautos pajamos arba jų dalis (Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas, 2000). Pagal Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo 8 straipsnio 1 dalį teisę gauti ligos išmoką turi asmuo, kuris yra apdraustas ligos socialiniu draudimu ir iki laikinojo nedarbingumo dienos yra sukaupęs ne trumpesnę nei 3 mėnesių ligos socialinio draudimo stažą per paskutinius 12 mėnesių arba bent 6 mėnesių ligos socialinio draudimo stažą per praėjusius 24 mėnesius.

Įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į esamą ligos socialinio draudimo reglamentavimą, tam tikra apimtimi įgyvendina Konstitucijos 38 straipsnio nuostatą, kuri, kaip ir minėta anksčiau, reikalauja, kad valstybė užtikrintų šeimos gerovę. Autorės nuomone, ši konstitucinė nuostata yra pagrįsta galimybe, kad socialiniu draudimu apdraustas asmuo gali gauti ligos socialinio draudimo išmokas ne tik dėl laikino savo paties sveikatos sutrikimo, bet ir dėl šeimos narių sveikatos problemų. Pagal Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo 5 straipsnio 2 dalies 2 punktą, apdraustasis turi teisę gauti ligos išmoką slaugyti savo šeimos narį, kuriais pagal 3 straipsnio 8 dalį laikomi sutuoktinis, vaikas (įvaikis), motina (tėvas), įmotė (įtėvis) (Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas, 2000). Jau buvo pastebėta, kad įstatyme nurodomas pakankamai siauras šeimos narių apibrėžimas. Tačiau Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo 2 straipsnyje ir 10 straipsnio 4 ir 5 dalyje įtvirtinta, kad teisę sergantį vaiką slaugyti turi ne tik jo šeimos nariai, bet ir vaiko senelis (senelė), budintis arba nuolatinis globotojas, globėjas arba vaiką laikinai prižiūrintis asmuo, kai vaikui nustatyta laikinoji priežiūra pas fizinius asmenis ar jis laikinai apgyvendintas pas fizinius asmenis. Šiuo atveju aktualu tai, kad Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas 2020 m. sausio 22 d. nagrinėdamas administracinę bylą Nr. A-1019-602/2019, nutartyje konstatavo, kad ligos išmoka mokama asmenims, slaugantiems sergantį biologinį, įvaikintą ar globojamą vaiką (Lietuvos Respublikos vyriausiojo administracinio teismo 2020 m. sausio 22 d. nutartis). Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas byloje pažymėjo, kad Ligos ir socialinio draudimo įstatymas teisę gauti ligos išmoką sergančiam šeimos nariui slaugyti sieja su biologiniu arba teisiniu ryšiu tarp apdraustojo asmens ir slaugomo šeimos nario, todėl sąvoka *šeimos nariai* Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo prasme negali būti aiškinama kitaip, nei nustatyta minėtame įstatyme.

Toliau pateiktoje lentelėje nurodomi Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo nustatyti ligos išmokos sergančiam šeimos nariui slaugyti arba vaikui prižiūrėti mokėjimo trukmės.

1 lentelė. Ligos išmokų mokėjimo trukmė ir gavėjai

Slaugomas asmuo	Ligos išmokos mokėjimo trukmė	Ligos išmokos gavėjas
šeimos narys	iki 14 kalendorinių dienų	sutuoktiniams, tėvams, įtėviams
vaikas arba įvaikis (nuo 14 metų)	iki 14 kalendorinių dienų	tėvams, seneliams, globėjams, vaiką laikinai prižiūrinčiam asmeniui
vaikas (iki 14 metų)	iki 21 kalendorinės dienos	tėvams, seneliams, globėjams, vaiką laikinai prižiūrinčiam asmeniui
vaikas (iki 7 metų), slaugomas stacionare arba vaikas (iki 18 m.) su sunkiu neįgalumu	iki 120 kalendorinių dienų per metus	tėvams, seneliams, globėjams, vaiką laikinai prižiūrinčiam asmeniui
vaikas (iki 18 metų) sergantis sunkiomis ligomis	iki 180 kalendorinių dienų per metus	tėvams, seneliams, globėjams, vaiką laikinai prižiūrinčiam asmeniui
vaikas (iki 18 metų), sergantis ypač sunkiomis ligomis	ne ilgiau kaip 364 dienas, pasibaigus terminui – papildomai 120 dienų per metus	tėvams, seneliams, globėjams, vaiką laikinai prižiūrinčiam asmeniui

Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis: Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymu

Pastebėtina, kad ilgiausias ligos išmokų mokėjimo terminas yra skiriamas asmeniui, kuris prižiūri nepilnametį vaiką, sergantį ypač sunkiomis ligomis. Šiuo atveju, ligos išmoka mokama visą reikalingą slaugymo laikotarpį, bet ne ilgiau kaip 364 kalendorines dienas, skaičiuojant nuo pirmosios slaugymo dienos (Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas, 2000), o pasibaigus šiam terminui, Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo 10 straipsnio 5 dalis nustato, kad išmoka už to paties vaiko, sergančio ypač sunkia ar sunkia liga, slaugymą gali būti mokama ne daugiau kaip 120 dienų per kalendorinius metus. Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo 10 straipsnio 1 dalis numato, kad bendras sergančio šeimos nario slaugymo terminas yra 14 kalendorinių dienų, taigi įstatymų leidėjas numatė, kad asmeniui slaugančiam ypač sunkiomis ligomis sergantį nepilnametį vaiką, suteikiamas pakankamai ilgas ligos išmokos mokėjimo laikotarpis, taip užtikrinant vaiko ir šeimos gerovę.

Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo 14 straipsnio 4 dalis nustato, kad išmoka sergančiam šeimos nariui slaugyti arba vaikui prižiūrėti yra mokama iš Valstybinio

socialinio draudimo fondo lėšų ir yra lygi 65,94 procento išmokos gavėjo kompensuojamojo uždarbio dydžio (Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas, 2000), tuo tarpu minėto straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad ligos išmoka, kai asmuo pats serga, yra lygi 62,06 procento išmokos gavėjo kompensuojamojo uždarbio dydžio, taigi ligos išmokos dydis, skiriamas slaugant šeimos narį, yra didesnis nei tas, kurį gauna pats sergantis asmuo. Manytina, kad prižiūrintieji asmenys įgyja teisę į didesnę ligos išmokos dydį atsižvelgiant į atsakomybės lygį, finansinę naštą ir patiriamą emocinį stresą.

Pažymėtina, kad Europos Sąjungoje auga susidomėjimas ilgalaikės priežiūros tema. Ilgalaikė priežiūra yra esminė socialinės apsaugos sistemos dalis. Pabrėžiama, kad ilgalaikės priežiūros paslaugos padeda asmenims, kurie negali savarankiškai atlikti pagrindinių kasdienių veiksmų, dėl senatvės, negalios ar lėtinės ligos (Hougaard Jensen, 2025, p. 2). Lietuvoje ilgalaikė priežiūra sergantiems asmenims yra teikiama per socialines paslaugas, tai yra jas teikia profesionalūs slaugytojai arba socialiniai darbuotojai. (World Health Organisation, 2024, p. 10). Tačiau priežiūrą gali teikti ir šeimos nariai, tai yra neformalieji priežiūros teikėjai. Apie 90 proc. lietuvių naudojami tik neformalia priežiūra, mažiau nei 5 proc. gauna tik formalią priežiūrą, o likusieji naudojami abiejų šių paslaugų deriniu (World Health Organisation, 2024, p. 11). Pažymėtina, kad Lietuvoje nėra atskiros išmokos, kuri būtų teikiama neformalią ilgalaikę priežiūrą teikiantiems asmenims, tačiau slaugantys negalią turinčius asmenys yra draudžiami nedarbo socialiniu draudimu. Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymo (toliau – Nedarbo socialinio draudimo įstatymas) 5 straipsnio 1 dalimi teisę į nedarbo draudimo išmoką turi Užimtumo tarnyboje prie Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos įsiregistravę asmenys, kuriems suteiktas bedarbio statusas ir iki bedarbio statuso įgijimo dienos turi ne mažesnę kaip 12 mėnesių nedarbo draudimo stažą per paskutinius 30 mėnesių arba yra baigę privalomąją pradinę karo tarnybą ar alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą (Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas, 1994). Pažymėtina, kad asmenys prižiūrintys sergančius šeimos narius gali kreiptis dėl socialinių paslaugų teikimo sau arba to reikalaujančiam šeimos nariui.

Apibendrinant, finansinė parama skiriama asmenims, kurie prižiūri savo šeimos narius ir daugiausia yra teikiama per ligos socialinio draudimą sistemą, tačiau išmokų mokėjimų trukmės yra pakankamai trumpos (išskyrus atvejus, kai rūpinamasi sunkiai sergančiu vaiku) ir negali būti prilyginamos ilgalaikiai priežiūrai. Autorės nuomone, Lietuvoje trūksta finansinės paramos tiems, kurie teikia ilgalaikę priežiūrą savo šeimos nariams, o tai gali neigiamai paveikti jų socialinę gerovę.

2.2. Socialinė parama šeimoms

2.2.1. Universali socialinė parama šeimoms

Lietuvoje socialinė parama šeimoms apima tiek finansinę paramą, tiek socialines paslaugas, tačiau magistro darbe bus analizuojama tik finansinė parama šeimoms, siekiant kuo detalesnio šių priemonių išnagrinėjimo. Universalia socialine parama šeimoms siekiama gerinti šeimų gerovę suteikiant finansinius išteklius, neatsižvelgiant į šeimos gaunamas pajamas ar mokamas socialinių draudimo įmokas. Tačiau kaip teigia L. Žalimienė, šalis gali vykdyti universalią arba selektyvią paramos šeimai politiką, kai labiau remiamos tik tam tikro tipo šeimos, pavyzdžiui, skurdžiai gyvenančios, daugiavaikės ir kita (Žalimienė, 2015, p. 53). Svarbu pabrėžti, kad Lietuvoje yra teikiama universali ir iš dalies tikslinė socialinė parama šeimoms. Mokslinėje literatūroje yra dažnai nagrinėjama, kokio tipo išmokoms turėtų būti taikoma pirmenybė šalyje, tačiau dažniausiai pabrėžiama kad valstybė turi pareigą teikti paramą ir padėti šeimoms auginti vaikus nepriklausomai nuo pajamų, kartu teikiant tikslinės išmokas, kurios yra skirtos konkrečioms grupėms (Morissens, 2018, p. 378). Socialinės chartijos 16 straipsnis nustato, kad siekdamas užtikrinti būtinas sąlygas visapusiškam šeimos, kaip pagrindinės visuomenės ląstelės, vystymuisi, valstybės įsipareigoja prisidėti prie šeimos gyvenimo ekonominės, teisinės ir socialinės apsaugos tokiomis priemonėmis kaip socialinės ir šeimos pašalpos, palanki valstybės mokesčių politika, šeimos aprūpinimas būstu, lengvatos jaunavedžiams ir kitomis reikiamomis priemonėmis. Taigi toliau šiame poskyryje bus nagrinėjama universalioji šeimai teikiama socialinė parama Lietuvoje.

Nors universalios socialinės apsaugos priemonės, skirtos šeimoms su vaikais yra labai svarbios užtikrinant vaikų gerovę, tyrimai taip pat rodo, kad aiškią reikšmę turi kitos socialinės apsaugos priemonės (ILO *et al.*, 2024, p. 16). Autorės nuomone, Lietuvoje socialinė parama šeimai yra pakankamai inovatyvi ir skiria universaliąją socialinę paramą ne tik visiems vaikams, kaip pavyzdžiui, kas mėnesinės išmokos vaikui, bet taiko paramą specifinėms šeimų rūšims, pavyzdžiui, privalomosios pradinės karo tarnybos kario vaikui yra mokama reguliari išmoka. Todėl siekiant detalios Lietuvoje taikomos socialinės paramos šeimoms išnagrinėjimo, darbe bus analizuojamos ir išmokos šeimai, kurios yra taikomos specifinėmis sąlygomis.

Siekiant užtikrinti socialinę apsaugą visoms šeimoms, turinčioms vaikus, 2004 m. gegužės 18 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas (toliau – Išmokų vaikams įstatymas). Išmokų vaikams įstatymo 2 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad

išmokos vaikams tai vienkartinės ir periodinės išmokos, o 1 straipsnio 1 dalyje nustatoma, kad minėtos vienkartinės ir periodinės išmokos užtikrina finansinę paramą šeimoms, auginančioms vaikus ar įvaikius, ir vaikams, netekusiems tėvų globos (Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas, 1994). Išmokas vaikui galima paskirstyti į dvi grupes: periodines ir vienkartines. Tuo tarpu Išmokos vaikams įstatymo 3 straipsnyje įtvirtintos 12 išmokų rūšių:

- 1) vienkartinė išmoka vaikui;
- 2) išmoka vaikui;
- 3) išmoka gimus vienu metu daugiau kaip vienam vaikui;
- 4) išmoka privalomosios pradinės karo tarnybos kario vaikui;
- 5) išmoka besimokančio ar studijuojančio asmens vaiko priežiūrai;
- 6) vaiko priežiūros kompensacinė išmoka;
- 7) vienkartinė išmoka nėščiai moteriai;
- 8) globos (rūpybos) išmoka;
- 9) globos (rūpybos) išmokos tikslinis priedas;
- 10) vaiko laikinosios priežiūros išmoka;
- 11) vienkartinė išmoka įsikurti;
- 12) išmoka įvaikinus vaiką.

Pirmoji aptartina išmokų vaikams grupė yra vienkartinės išmokos vaikui. Vienkartinė išmoka vaikui yra skiriama kiekvienam gimusiam vaikui Lietuvoje, siekiant sumažinti finansinę naštą, kurią patiria šeimos dėl vaiko gimimo. Išmokų vaikams įstatymo 5 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad vienkartinė išmoka vaikui yra mokama ir įvaikintam vaikui, neatsižvelgiant į tai, ar jam gimus išmoka jau buvo išmokėta, o to paties straipsnio 3 dalyje įtvirtinta ir tai, kad išmoka yra mokama vaikui, kuriam nustatyta globa šeimoje ar šeimynoje, iki jam sukaks pusantrų metų (Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas, 1994). Šis aspektas patvirtina, kad valstybė įsipareigoja siekti visapusiškos apsaugos kiekvienam vaikui, neapsiribojant tik biologiniu šeimos ryšiu. Pabrėžtina ir tai, kad šį išmokos rūšį yra mokama neatsižvelgiant į tėvų (įtėvių) gaunamas pajamas, o jos dydis, pagal Išmokų vaikams įstatymo 5 straipsnį, yra 11 bazinių socialinių išmokų. Tačiau minėto įstatymo 5 straipsnio 6 dalyje yra nustatytos kelios išimtys, kai išmokos nėra mokamos:

- 1) vaikas gimė negyvas;
- 2) sutuoktinio (sugyventinio) vaiką įvaikino kitas sutuoktinis (sugyventinis);

3) kreipiantis dėl šios išmokos skyrimo vaikas yra išlaikomas (nemokamai gauna nakvynę, maistą ir kitas paslaugas) valstybės ar savivaldybės finansuojamoje įstaigoje.

Išmokų vaikams įstatymas taip pat numato vienkartinę išmoką asmeniui įsikurti, kuri taip pat nepriklauso nuo asmens gaunamų pajamų. Išmokų vaikams įstatymo 13 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad asmenims, kuriems buvo nustatyta globa (rūpyba), pasibaigus vaiko globai (rūpybai) dėl pilnametystės, emancipacijos ar santuokos sudarymo, skiriama 75 bazinių socialinių išmokų dydžio vienkartinė išmoka įsikurti (Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas, 1994). Šios išmokos paskirtis, kaip numato Išmokų vaikams įstatymo 13 straipsnio 2 dalis, yra skirta palengvinti tam tikrų būtinųjų reikmenų įsigijimą asmenims, pavyzdžiui, būsto pirkimui ar nuomai, baldams, buitinei, vaizdo ir garso technikai, namų apyvokos reikmenims, vienam asmeniniam kompiuteriui, vienam mobiliojo ryšio telefonui įsigyti ir taip toliau. Šios išmokos ypatumas pasireiškia tuo, kad išmokos gavėju gali būti asmuo, kuris įgavo visišką veiksnumą ir prieš tai jam buvo nustatyta globa arba rūpyba.

Antroji išmokų grupė, kurią galima išskirti, yra periodinės išmokos vaikams. Kaip ir vienkartinės išmokos, reguliariųjų išmokų paskirtis yra palengvinti vaikų auginimo naštą ir skatinti jų gerovę. Universaliausią išmoką šioje grupėje galima įžvelgti Išmokų vaikams 6 straipsnyje, kurio 1 dalis nustato, kad kiekvienam vaikui nuo gimimo dienos iki 18 metų arba iki nepilnametis vaikas pripažįstamas emancipuotu ar sudaro santuoką ir emancipuotam ar susituokusiam nepilnamečiam vaikui arba vyresniam kaip 18 metų asmeniui, jeigu jie mokosi pagal bendrojo ugdymo programą (įskaitant asmenis, kurių mokymą pagal bendrojo ugdymo programą ir pagal bendrojo ugdymo programą kartu su profesinio mokymo programa vykdo profesinio mokymo teikėjai, iki šie asmenys baigs bendrojo ugdymo programą, taip pat akademinį atostogų, profesinio mokymo teikėjų suteiktą dėl ligos, nėštumo ar vaiko priežiūros, laikotarpį), bet ne ilgiau, iki jiems sukaks 23 metai, skiriama ir mokama 1,75 bazinės socialinės išmokos dydžio išmoka per mėnesį (Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas, 1994). Svarbu pabrėžti, kad kartu su išmoka vaikui gali būti mokamos papildomos išmokos, tačiau yra pastebimas jų selektyvumas, tai yra jos mokamos atsižvelgiant į šeimos finansinę padėtį arba vaiko negalią ir poreikius, todėl šiame darbo poskyryje nebus aptariamos. Išmokų vaikams įstatymo 6 straipsnio 5 dalyje nurodoma, kad periodinės išmokos vaikui nėra mokamos arba jos nutraukiamos, jeigu vaikas arba asmuo yra suimtas, atlieka su laisvės atėmimu susijusią bausmę, jam Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka paskirtos priverčiamosios stacionarinio stebėjimo specializuotose psichikos sveikatos

priežiūros įstaigose medicinos priemonės, paskelbta jo paieška arba jis teismo pripažintas nežinia kur esančiu, iki kol neišnyksta šios aplinkybės. Taigi ši rūšis yra mokama kas mėnesį, kiekvienam vaikui, neatsižvelgiant į šeimos pajamų dydį. Išmokų vaikams įstatymo 7 straipsnis nustato išmokų mokėjimo tvarką tuo atveju, jei vienu metu gimsta du ar daugiau vaikų. Nuo anksčiau aptartos rūšies jos skiriasi mokėjimo terminu – tai yra jos mokamos iki kol vaikams sukaks dveji metai. Išmokų vaikams 7 straipsnio 1 dalis nustato, kad jei vienu metu gimsta du ar daugiau vaikų, vienam iš vaikus auginančių tėvų (ar turimam vieninteliui iš tėvų) skiriama išmoka gimus vienu metu daugiau kaip vienam vaikui ir ši išmoka mokama nuo vaikų gimimo dienos, iki jiems sukaks 2 metai, kurios dydis iš esmės priklauso nuo gimusių vaikų skaičiaus. Išmokų vaikams įstatymo 7 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad skiriama 4 bazinių socialinių išmokų dydžio išmoka per mėnesį kai gimsta du vaikai, o kai vienu metu gimsta daugiau vaikų, išmokos dydis didinamas 4 bazinių socialinių išmokų dydžiu už kiekvieną paskesnę vaiką. Periodinės išmokos taip pat mokamos privalomosios pradinės karo tarnybos kario vaikui bei besimokančio ar studijuojančio asmens vaikui. Taigi galima įžvelgti, kad Lietuvos išmokų vaikams sistema apima ne tik platų išmokų gavėjų spektrą, bet ir skiria paramą vaikams atsižvelgiant į tėvo (įtėvio) ar motinos (įmotės) tam tikrą, specialųjį, statusą. Išmokų vaikams įstatymo 8 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad kiekvienam privalomosios pradinės karo tarnybos kario vaikui jo tėvo (įtėvio) ar motinos (įmotės) tarnybos laikotarpiu skiriama 1,5 bazinės socialinės išmokos dydžio išmoka per mėnesį, tačiau jeigu privalomąją pradinę karo tarnybą tuo pačiu metu atlieka ir vaiko tėvas (įtėvis), ir motina (įmotė), išmokos privalomosios pradinės karo tarnybos kario vaikui dydis nedidinamas. Taipogi, nagrinėjamojo įstatymo 8 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, kad vaikui, kuris nuolat arba darbo dienomis išlaikomas (nemokamai gauna nakvynę, maistą ir kitas paslaugas) valstybės ar savivaldybės finansuojamoje įstaigoje išmokos nėra mokamos. Šios išmokos rūšies ribojimas yra taip pat taikomas globojamiems vaikams, kadangi privalomosios karo tarnybos globojamam vaikui išmoka nėra mokama. Pastebėtina, kad tai yra vienintelė išmokos rūšis, kuri nėra skiriama globojamiems vaikams. Ši įstatymo nuostata, autorės nuomone, gali būti pagrįsta tuo, kad globojami vaikai dažnai jau gauna paramą iš kitų šaltinių, tačiau toks reguliavimas vis tiek kelia klausimą dėl lygiavertės socialinės apsaugos prieinamumo visiems vaikams.

Kaip ir minėta anksčiau, išmokos teikiamos ir besimokančio ar studijuojančio asmens vaikui. Pagal Išmokų vaikams įstatymo 9 straipsnio 1 dalį, auginančiam vaiką vienam iš vaiko tėvų (ar turimam vieninteliui iš tėvų) (įtėvių) ar vaiko globėjui, kai vaikas gimė,

buvo įvaikintas ar vaikui nustatyta globa iki asmens mokymosi ar studijų pradžios, mokymosi ar studijų laikotarpiu ar per 12 mėnesių po mokymosi ar studijų baigimo dienos ir jeigu pagal Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymą jis neturi (neturėjo) teisės gauti vaiko priežiūros išmokos, skiriama 6 bazinių socialinių išmokų dydžio išmoka per mėnesį (Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas, 1994). Išmoka nutraukiama ar neskiriama, jeigu, kaip nustato Išmokų vaikams įstatymo 9 straipsnio 2 dalis:

1) asmuo, kuriam paskirta išmoka besimokančio ar studijuojančio asmens vaiko priežiūrai, įgyja teisę gauti vaiko priežiūros išmoką pagal Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymą;

2) kitam iš vaiko tėvų (įtėvių) ar globėjui, ar vienam iš vaiko senelių už tą patį vaiką yra paskirta ar už visą priklausiusį laikotarpį buvo išmokėta vaiko priežiūros išmoka pagal Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymą;

3) pagal šio Išmokų vaikams įstatymo 14 straipsnį už tą patį vaiką paskirta išmoka įvaikinus vaiką.

Dar viena išmokos rūšis šeimoms yra vaiko globos (rūpybos) išmoka, kurios dydis priklauso nuo vaiko amžiaus. Remiantis Išmokų vaikams įstatymo 11 straipsnio 1 dalimi, globos (rūpybos) išmoka teikiama globos (rūpybos) laikotarpiu ir mokama:

1) vaikui iki 6 metų – 5,2 bazinės socialinės išmokos dydžio išmoka per mėnesį;

2) vaikui nuo 6 iki 12 metų – 6 bazinių socialinių išmokų dydžio išmoka per mėnesį;

3) vaikui nuo 12 iki 18 metų arba iki nepilnametis pripažįstamas emancipuotu ar sudaro santuoką – 6,5 bazinės socialinės išmokos dydžio išmoka per mėnesį;

4) vaikui, kuriam nustatytas neįgalumo lygis, neatsižvelgiant į jo amžių, – 6,5 bazinės socialinės išmokos dydžio išmoka per mėnesį.

Pažymėtina, kad globos (rūpybos) išmokos atžvilgiu yra skiriama papildoma, tikslinė išmoka vaiko globėjui (rūpintojui), kurios dydis, pagal Išmokų vaikams įstatymo 12 straipsnio 1 dalį yra 4 bazinių socialinių išmokų.

Valstybė yra įsipareigojusi teikti pinginę paramą įvaikintiems vaikams. Pagal Išmokų vaikams įstatymo 14 straipsnio 1 dalį įvaikinus vaiką, jį auginančiam vienam iš vaiko įtėvių 24 mėnesius nuo teismo sprendimo įvaikinti įsiteisėjimo dienos skiriama 8 bazinių socialinių išmokų dydžio išmoka per mėnesį ir mokama ne ilgiau, iki vaikui sukaks 18 metų, išskyrus atvejus, kai jam pagal Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymą paskirta vaiko priežiūros išmoka ir jos dydis yra ne mažesnis už šioje dalyje nustatytą išmokos įvaikinus vaiką dydį.

Pagal Išmokų vaikams įstatymo 12¹ straipsnį, socialinė parama yra taip pat teikiama vaiko laikinajai priežiūrai. Pagal minėto straipsnio 1 dalį yra mokama Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo nustatyta tvarka nustačius apsaugos vaikui poreikį, vaiką laikinai prižiūrinčiam asmeniui už kiekvieną laikinai prižiūrimą ar laikinai apgyvendintą vaiką skiriama 6 bazinių socialinių išmokų dydžio vaiko laikinosios priežiūros išmoka per mėnesį (Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas, 1994).

Aktualu tai, kad nuo 2025 m. sausio 1 d., kai įsigaliojo 2023 m. gruodžio 21 d. priimtas Išmokų vaikams įstatymo pakeitimas Nr. XIV-2448, kuris įtvirtino naują išmokos rūšį, kuri bus skiriama dirbantiems (pagal darbo sutartį ar savarankiškai dirbantiems) vaiko tėvams (įtėviams) ar globėjams išskyrus darbingo amžiaus asmenis, kuriems nustatytas 0–25 procentų dalyvumo lygis. Pagal Išmokų vaikams įstatymo 9¹ straipsnio 1 dalį, išmoka bus skiriama už kiekvieną vaiką, kuris nėra ugdomas pagal ikimokyklinio ugdymo programą valstybinėse ar savivaldybių, ar nevalstybinėse įstaigose, vykdančiose ikimokyklinio ugdymo programas, ir pagal vaiko priežiūros sutartį su vaiko tėvu (įtėviu) ar globėju ir už atlyginimą yra prižiūrimas fizinio asmens, vykdančio vaikų dienos priežiūrą Lietuvoje pagal individualios veiklos vykdymo pažymą ar darbo sutartį (Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas, 1994). Pagal nagrinėjamo įstatymo 9¹ straipsnio 2 dalies 1 punktą vaiko priežiūros kompensacinė išmoka neskiriama: jeigu vaiko priežiūrą vykdančias fizinis asmuo prižiūri savo ar bendrai gyvenančio asmens auginamą ir (ar) globojamą vaiką, o 2 punktas nustato, kad išmoka taip pat neskiriama už vaiką, kai, Socialinės paramos šeimai informacinės sistemos duomenimis, laikotarpiu, už kurį vienas iš šio vaiko tėvų (įtėvių) ar globėjų kreipiasi dėl vaiko priežiūros kompensacinės išmokos skyrimo, ši išmoka paskirta už to paties fizinio asmens, vykdančio vaiko priežiūrą, kitus 5 prižiūrimus vaikus, išskyrus atvejus, kai jie visi yra vienos bendrai gyvenančių asmenų grupės auginami ir (ar) globojami vaikai. Taigi minėtasis Išmokų vaikams įstatymo pakeitimas, autorės nuomone, yra naudingas visuomenei, nes ši išmokos rūšis gali teigiamai paveikti tėvų (įtėvių), globėjų dalyvavimą darbo rinkoje ir suteikti daugiau galimybių užtikrinti tinkamą vaiko priežiūrą.

Apibendrinant, universalioji parama šeimoms, kuri, kaip ir minėta darbe prieš tai, yra skiriama asmenims neatsižvelgiant į jų finansinę ar kitokią, neigiamą padėtį. Lietuvoje, autorės nuomone, universalioji parama šeimoms yra pakankamai gerai išplėta. Tačiau įstatymų leidėjas kai kuriais atvejais nustato sąlygas, kurias turi atitikti šeimos nariai, kad gautų tam tikras išmokas, pavyzdžiui, besimokančio ar studijuojančio asmens vaiko išmoka, kurią negalima būtų priskirti prie tikslinių išmokų, kurios, kaip ir minėta anksčiau,

mokslinėje literatūroje yra skiriamos atsižvelgiant į šeimos pajamas, vaiko specialius poreikius ar vaikų skaičių šeimoje. Todėl pastebima, kad įstatymų leidėjas skiria paramą šeimoms, kurios gali būti jautresnės socialinei rizikai, tačiau yra teikiamos neapsiribojant jų gaunamomis pajamomis.

2.2.2. Socialinė parama nepasiturinčioms ir gausioms šeimoms

Užsienio mokslininkai nustatė, kad selektyviosios išmokos dažnai lemia efektyvesnę valstybės išteklių naudojimą, nes parama skiriama tiems, kuriems jų labiausiai reikia, ir taip labiau mažinamas skurdas (Van Lancker *et al.*, 2015, p. 25). Sociologiniu požiūriu socialinės paramos selektyvumas (dažnai dar vadinamas tiksline socialine parama) reiškia, kad parama teikiama labiausiai pažeidžiamiems asmenims, priklausant nuo pajamų arba nuo kitų nepalankių aplinkybių (Laenen, Gugushvili, 2020, p. 10). Šiame poskyryje bus nagrinėjamos socialinės apsaugos priemonės, kurios yra selektyviai skiriamos nepasiturinčioms ir gausioms šeimoms.

Socialinė parama nepasiturinčioms šeimoms reglamentuojama 2003 m. liepos 1 d. priimtu Piniginės socialinės paramos įstatymu. Vadovaujantis šiuo teisės aktu piniginė socialinė parama yra teikiama vertinant asmenų gaunamas pajamas ir turtą, bei skatina asmenų integraciją į darbo rinką, bei siekia mažinti asmenų priklausomybę nuo socialinės paramos sistemos. Tai yra itin svarbus aspektas, kadangi vienas iš pagrindinių socialinės apsaugos teisės tikslų yra užtikrinti visišką visuomenės užimtumą ir apsaugoti nuo socialinių rizikų padarinių. Piniginės socialinės paramos įstatymo 2 straipsnis nustato dvi paramos rūšis:

- 1) socialinė pašalpa;
- 2) būsto šildymo išlaidų, išlaidų šaltam vandeniui bei nuotėkoms ir išlaidų karštam vandeniui kompensacijos (Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos įstatymas, 2004).

Socialinę pašalpą gauti, remiantis Piniginės socialinės paramos įstatymo 6 straipsniu, turi teisę bendrai gyvenantys asmenys arba vienas gyvenantis asmuo, kurių nuosavybės teise turimo turto vertė neviršija turto vertės normatyvo, o vidutinės pajamos tenkančios vienam iš bendrai gyvenančių asmenų arba vienam gyvenančiam asmeniui per mėnesį, yra mažesnės kaip 1,1 valstybės remiamų pajamų dydžio (Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos įstatymas, 2004).

Socialinių pašalpų dydis šeimoms yra įtvirtintas Piniginės socialinės paramos įstatymo 9 straipsnio 3 dalyje:

1) pirmam bendrai gyvenančiam asmeniui – skirtumą tarp 1,1 valstybės remiamų pajamų dydžio ir vidutinių bendrai gyvenančių asmenų pajamų vienam iš bendrai gyvenančių asmenų per mėnesį;

2) antram bendrai gyvenančiam asmeniui – 90 procentų skirtumo tarp 1,1 valstybės remiamų pajamų ir vidutinių bendrai gyvenančių asmenų pajamų vienam iš bendrai gyvenančių asmenų per mėnesį;

3) trečiam ir paskesnėms bendrai gyvenantiems asmenims – 70 procentų skirtumo tarp 1,1 valstybės remiamų pajamų dydžio ir vidutinių bendrai gyvenančių asmenų pajamų vienam iš bendrai gyvenančių asmenų per mėnesį (Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos įstatymas, 2004).

Tuo tarpu teisę gauti būsto šildymo išlaidų, išlaidų geriamajam vandeniui bei išlaidų karštam vandeniui kompensacijas turi asmenys atitinkantys Piniginės socialinės paramos įstatymo 7 straipsnyje nurodytus reikalavimus, tai yra jų turto vertė neviršija turto vertės normatyvo, o įsiskolinusieji už būsto šildymą ir (ar) karštą vandenį, ir (ar) geriamąjį vandenį su energijos, kuro, vandens tiekėjais yra sudarę sutartį (sutartis) dėl dalies skolos apmokėjimo, kas mėnesį grąžinant ne daugiau kaip 20 procentų bendrai gyvenančių asmenų arba vieno gyvenančio asmens pajamų, arba teismas yra priteisęs apmokėti skolą. Piniginės paramos įstatymo 11 straipsnio 1 dalis įtvirtina kompensacijų dydžius:

1) kompensuojama būsto šildymo išlaidų dalis, viršijanti 10 proc. skirtumo tarp bendrų bendrai gyvenančių asmenų arba asmens vidutinių pajamų per mėnesį ir 2 valstybės remiamų pajamų dydžių kiekvienam bendrai gyvenančiam asmeniui;

2) geriamojo vandens išlaidų dalis, viršijanti 2 procentus bendrai gyvenančių asmenų arba vieno gyvenančio asmens pajamų;

3) karšto vandens, kurio kiekis ir atskirų energijos ar kuro rūšių sąnaudos karštam vandeniui išlaidų dalis, viršijanti 5 procentus bendrai gyvenančių asmenų arba vieno gyvenančio asmens pajamų (Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos įstatymas, 2004).

Pabrėžtina, kad kiekvienas vyresnis kaip 18 metų bendrai gyvenantis asmuo arba vaikas (įvaikis) nuo 16 iki 18 metų siekiantis gauti piniginę socialinę paramą, turi atitikti bent vieną iš Piniginės socialinės paramos įstatymo 8 straipsnyje nurodytų sąlygų, pavyzdžiui, minėto straipsnio 1 punkte nurodyta, kad vyresni kaip 18 metų asmenys kurie dirba ir per laikotarpį, už kurį pajamos apskaičiuojamos, dirbo ne mažiau kaip du trečdalius

maksimalios darbo laiko trukmės ir jiems darbo užmokesčio apskaičiuojama ne mažiau už minimaliąją mėnesinę algą arba minimalųjį valandinį atlygį proporcingai dirbtam laikui arba atliktam darbui, o savarankiškai dirbantys asmenys, kurie per laikotarpį, už kurį pajamos apskaičiuojamos teisę į socialinę pašalpą įgyja jeigu iš vykdomos veiklos gauna ne mažesnes kaip minimalioji mėnesinė alga (Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos įstatymas, 2004). Tačiau kai kuriems asmenims yra taikomos papildomos sąlygos. Auginantys vaikus (įvaikius) iki 18 metų nesusituokę asmenys (įskaitant santuoką nutraukusius asmenis) ar teismo sprendimu gyvenantys skyrium sutuoktiniai arba bendrai gyvenantys asmenys, auginantys vaikus (įvaikius) iš ankstesnio bendro gyvenimo, ir atitinkantys šio įstatymo 6 ir (ar) 7 straipsnių (straipsnio) reikalavimus, teisę į piniginę socialinę paramą turi kai yra sudaryta teismo patvirtinta sutartis dėl vaiko (įvaikio) ar vaikų (įvaikių), kuriam (kuriems) yra pripažinta tėvystė, materialinio išlaikymo arba teismas priteisia šiam vaikui (įvaikiui) ar šiems vaikams (įvaikiams) išlaikymą, išskyrus atvejį, kai asmenys augina vaiką, kuris gimė po nusikalstamos veikos (kaip jos pasekmė), ir pateikia tai patvirtinantį ikiteisminio tyrimo įstaigos, prokuratūros ar teismo išduotą dokumentą. Pabrėžtina, kad pagal Piniginės socialinės paramos įstatymo vienam iš bendrai gyvenančių asmenų arba vienam gyvenančiam asmeniui neteikiama, jeigu:

- 1) gauna ilgalaikės socialinės globos paslaugas socialinės globos įstaigoje;
- 2) yra mokinys ar studentas iki 24 metų, kuris mokosi ir gyvena užsienio valstybėje;
- 3) atlieka su laisvės atėmimu susijusią bausmę ar administracinį areštą, yra suimtas, jam paskirtos priverčiamosios medicinos priemonės ar paskirta auklėjamojo poveikio priemonė, jam paskelbta paieška ar jis teismo pripažintas nežinia kur esančiu;
- 4) atlieka privalomąją pradinę karo tarnybą.

Socialinę paramą šeimai papildo socialinė parama mokiniams, kuri yra reglamentuojama 2006 m. birželio 13 d. priimtu Lietuvos Respublikos socialinės paramos mokiniams įstatymu (toliau – Socialinės paramos mokiniams įstatymas). Remiantis Socialinės paramos mokiniams įstatymo 5 straipsnio 1 dalimi, mokiniai turi teisę į nemokamus pietus, maitinimą mokyklų organizuojamose vasaros poilsio stovyklose ir paramą mokinio reikmenims įsigyti, jeigu vidutinės pajamos vienam iš bendrai gyvenančių asmenų ar vienam gyvenančiam asmeniui per mėnesį yra mažesnės kaip 1,5 valstybės remiamų pajamų dydžio (Lietuvos Respublikos socialinės paramos mokiniams įstatymas, 2006). Pastebėtina, kad socialinė parama vaikams nustato didesnę pajamų dydžio ribą nei Piniginės socialinės paramos įstatyme nurodytą teisę gauti socialinę pašalpą, kuri turi būti mažesnė nei 1,1 valstybės remiamų pajamų dydžio. Tačiau atsižvelgiant į bendrai

gyvenančių asmenų ar vieno gyvenančio asmens gyvenimo sąlygas, pavyzdžiui, ligos, nelaimingo atsitikimo, netekus maitintojo atvejais, kai motina ar tėvas vieni augina vaiką (vaikus), kai bendrai gyvenantys asmenys augina tris ir daugiau vaikų ar bent vienas iš bendrai gyvenančių asmenų ar vienas gyvenantis asmuo yra asmuo su negalia, mokiniai turi teisę į nemokamus pietus, maitinimą mokyklų organizuojamose vasaros poilsio stovyklose ir paramą mokinio reikmenims įsigyti, jeigu vidutinės pajamos vienam asmeniui per mėnesį yra mažesnės kaip 2 valstybės remiamų pajamų dydžiai. Todėl pastebima, kad atsižvelgiant į tam tikras gyvenimo sąlygas sunkinančias aplinkybes, valstybės remiamų pajamų dydžio riba gali būti ir didesnė.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad pagal Išmokų vaikams įstatymo 6 straipsnio 2 dalį, kartu su universaliąja išmoka vaikui yra taip pat skiriama papildoma išmoka vaikui, kuri priklauso asmenims, jeigu vidutinė bendrai gyvenančių asmenų arba globėjo (rūpintojo) ir su juo bendrai gyvenančių asmenų pajamos vienam asmeniui per mėnesį yra mažesnės negu 2 valstybės remiamų pajamų dydžiai (Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas, 1994).

Kaip ir minėta anksčiau, siekiant šeimų gerovės itin svarbu skirti socialinę paramą tam tikroms šeimų grupėms, kurios susiduria su papildomais sunkumais. Autorės nuomone, Lietuva skiria pakankamai didelį dėmesį nepasiturinčioms šeimoms. Taip pat darytina išvada, kad Lietuvoje socialinė parama nepasiturinčioms šeimoms teikiama tik po nuodugnaus pajamų ir turimo turto įvertinimo, kad būtų užtikrintas tikslingas socialinės paramos skyrimas ir tuo pačiu siekiama užskirti galimybę asmenims piktnaudžiauti socialine parama.

Svarbu išnagrinėti socialinės apsaugos priemonės, kurios yra taikomos gausioms arba daugiavaikėms šeimoms. Gausi šeima – tai šeima, kurioje auginami 3 ar daugiau vaikų, įvairių, ar globojamų vaikų. Gausios šeimos reikalauja išsamios socialinės apsaugos, kadangi su kiekvienu vaiku auga šeimos poreikiai. Daugiavaikių šeimų tėvai turi prastesnes galimybes gauti didesnes pajamas darbo rinkoje, ypač kai jų vaikai yra maži, o taip yra todėl, kad turint daugiau vaikų padidėja priežiūros poreikis (Stewart *et al.*, 2023, p. 77).

Viena pagrindinių socialinės apsaugos priemonių taikomų gausioms šeimoms yra išmokos vaikui. Išmokų vaikams įstatymo 6 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, kad papildoma išmoka vaikui už tą patį vaiką skiriama kiekvienam bendrai gyvenančių asmenų arba globėjo (rūpintojo), kurie augina ir (ar) globoja tris ar daugiau vaikų, auginamam ir (ar) globojamam vaikui, kuriam globa (rūpyba) nustatyta šeimoje (Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas, 1994). Vaikui nuo gimimo dienos iki 18 metų arba iki

nepilnametis vaikas pripažįstamas emancipuotu ar sudaro santuoką ir vyresniam kaip 18 metų asmeniui, jeigu jis mokosi pagal bendrojo ugdymo programą (įskaitant asmenis, kurių mokymą pagal bendrojo ugdymo programą ir pagal bendrojo ugdymo programą kartu su profesinio mokymo programa vykdo profesinio mokymo teikėjai, iki šie asmenys baigs bendrojo ugdymo programą, taip pat akademinių atostogų, profesinio mokymo teikėjų suteiktų dėl ligos ar nėštumo, laikotarpį), bet ne ilgiau, iki jam sukaks 23 metai, skiriamą ir mokama 1,03 bazinės socialinės išmokos dydžio išmoka per mėnesį.

Įdomu ir tai, kad tėvai, kurie užaugino daugiavaikę šeimą, turi teisę gauti specialiąsias socialines išmokas, tai yra antrojo laipsnio valstybines pensijas. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo (toliau – Valstybinių pensijų įstatymas) 5 straipsnio 2 dalies 1 punkte įtvirtinta, kad teisę į antrojo laipsnio valstybines pensijas turi motina (įmotė) arba tėvas (įtėvis), išauginę (vaikų mirties atveju – ne mažiau kaip iki 8 metų) 5 ar daugiau vaikų (įvaikių), (toliau kartu – daugiavaikiai motina arba tėvas) (Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas, 1994). Tačiau pabrėžtina, kad Valstybinių pensijų įstatymo 6 straipsnis numato kelias išimtis, dėl kurių valstybinė pensija gali būti neskiriama, pavyzdžiui, jei tėvas ar motina turi priklausomybių ar panaudojo smurtą prieš vaikus. Įdomu ir tai, kad pagal minėtojo straipsnio 4 ir 5 punktus, išmoka neskiriama jei pats pensijos gavėjas arba vienas iš išaugintų vaikų iki pilnametystės nuteisiami už sunkaus, labai sunkaus, nesunkaus ar apysunkio nusikaltimo padarymą.

Pažymėtina, kad gausios ir nepasiturinčios šeimos turi teisę į paramą būstui įsigyti ar išsinuomoti. Pagal paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti įstatymo 3 straipsnį, parama būstui įsigyti ar išsinuomoti teikiama vadovaujantis šiais principais:

- 1) lygiateisiškumo;
- 2) socialinio teisingumo;
- 3) pasirinkimo;
- 4) veiksmingumo ir efektyvumo. (Lietuvos Respublikos paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti įstatymas, 2014)

Atsižvelgiant į šių principų turinį, parama būstui įsigyti ar išsinuomoti turėtų būti teikiama užtikrinant asmenų ir šeimų lygybę, motyvaciją integruotis į darbo rinką. Pabrėžtina, kad parama teikiama įvertinus šeimų turimą turtą, gaunamas pajamas ir kitus su socialine padėtimi susijusius veiksnius. Lietuvoje parama būstui teikiama dvejomis formomis – būstui įsigyti ir būstui išsinuomoti. Vadovaujantis Paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti įstatymo 6 straipsnyje įtvirtinti paramos būdai, tai yra parama būstui įsigyti teikiama valstybės iš dalies kompensuojamų būsto kreditų gavėjams teikiant subsidijas

būsto kredito daliai apmokėti arba mokant išperkamosios būsto nuomos mokesčio dalies kompensaciją, tuo tarpu parama būstui išsinuomoti teikiama nuomojant socialinį būstą arba mokant būsto nuomos mokesčio dalies kompensaciją (Lietuvos Respublikos paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti įstatymas, 2014). Pabrėžtina, kad parama būstui įsigyti ar išsinuomoti priklauso nuo šeimos gaunamų pajamų ir turimo turto, tai yra kuo didesnė šeima, tuo didesnės ribos taikomos šeimos gaunamoms pajamoms ir turtui.

2.2.3. Socialinė parama šeimoms, auginančioms specialiųjų poreikių turinčius vaikus

Darbe jau buvo nustatyta, kad vaiko gimimas ir (ar) auginimas yra socialinė rizika, kadangi šeimai atsiranda papildomos išlaidos. Tačiau šeimos, auginančios vaikus su specialiaisiais poreikiais, susidūria su dar viena, visuotinai pripažintina socialine rizika – negalia. 1991 m. lapkričio 28 priimtame Lietuvos Respublikos asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymo (toliau – Asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymas) 18 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad asmenims iki pilnametystės yra nustatomas neįgalumo lygis (Lietuvos Respublikos asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymas, 1991). Minėtojo įstatymo straipsnio 2 dalyje, išskiriami galimi neįgalumo lygiai:

1) sunkaus neįgalumo – asmens būklė, kai dėl ligos, traumos, sužalojimo, įgimtų arba vaikystėje įgytų sveikatos sutrikimų, neigiamo aplinkos veiksnių poveikio visiškai neįgyjamas asmens amžių atitinkantis savarankiškumas, žymiai sumažėjusios galimybės ugdytis;

2) vidutinio neįgalumo – asmens būklė, kai dėl ligos, traumos, sužalojimo, įgimtų arba vaikystėje įgytų sveikatos sutrikimų, neigiamo aplinkos veiksnių poveikio iš dalies neįgyjamas asmens amžių atitinkantis savarankiškumas, sumažėjusios galimybės ugdytis;

3) lengvo neįgalumo – asmens būklė, kai dėl ligos, traumos, sužalojimo, įgimtų arba vaikystėje įgytų sveikatos sutrikimų, neigiamo aplinkos veiksnių poveikio nežymiai sumažėjęs asmens savarankiškumas ir galimybės ugdytis (Lietuvos Respublikos asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymas, 1991).

Pabrėžtina, kad neįgalumo lygiai yra nustatomi tam tikriems terminams. Asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymo 18 straipsnio 4 dalyje įtvirtini galimi negalios laikotarpiai, kurie gali būti 6 mėnesiu, 12 mėnesiu, 24 mėnesiu, jei yra prognozuojami pasikeitimai, tačiau galimi yra atvejai, kad neįgalumas gali būti nustatomas iki pilnametystės, jei asmens funkciniai sutrikimai yra nuolatinio pobūdžio (Lietuvos Respublikos asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymas, 1991).

1994 m. lapkričio 29 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas (toliau – Šalpos pensijų įstatymas), kurio tikslas, kaip numatyta Šalpos pensijų įstatymo 1 straipsnyje, yra nustatyti mėnesines pinigines išmokas, užtikrinančias minimalias pajamas asmenims, atitinkantiems šiame įstatyme nustatytas sąlygas, įskaitant negalios atvejais (Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas, 1994). Šalpos pensijų įstatymo 5 straipsnyje įtvirtinta, kad teisę gauti šalpos negalios pensiją turi: asmenys, kuriems nustatytas sunkaus, vidutinio arba lengvo neįgalumo lygis. Todėl pastebima, kad šalpos negalios pensija yra skiriama kiekvienu Asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatyme įtvirtintu neįgalumo lygio atveju. Šalpos negalios pensijų dydžiai priklauso nuo vaiko negalios lygio. Tuo tarpu Šalpos pensijų įstatymo 8 straipsnyje yra nurodomi šių pensijų dydžiai:

- 1) asmenims, kuriems nustatytas sunkaus neįgalumo lygis – 2 šalpos pensijų bazių dydžio;
- 2) asmenims, kuriems nustatytas vidutinio neįgalumo lygis – 1,5 šalpos pensijų bazės dydžio;
- 3) asmenims, kuriems nustatytas lengvo neįgalumo lygis – 1 šalpos pensijų bazės dydžio (Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas, 1994).

Siekiant palengvinti finansinę naštą šeimoms, auginančioms neįgalius vaikus, skiriamos papildomos išmokos neįgaliam vaikui. Išmokų vaikams įstatymo 6 straipsnio 2 dalies 3 punkte įtvirtinta, kad neįgaliam vaikui (visais neįgalumo lygio atvejais) nuo gimimo dienos iki 18 metų arba iki nepilnametis neįgalus vaikas pripažįstamas emancipuotu ar sudaro santuoką ir emancipuotam ar susituokusiam nepilnamečiam vaikui arba vyresniam kaip 18 metų neįgaliam asmeniui, skiriama ir mokama 1,03 bazinės socialinės išmokos dydžio išmoka per mėnesį (Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas 1994).

Svarbu pabrėžti, kad pagal Asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymo 20 straipsnį, valstybė kompensuoja individualios pagalbos teikimo išlaidas asmenims turintiems negalią. Asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymo 20 straipsnio 2 dalyje yra nustatyti individualios pagalbos teikimo išlaidų kompensacijos poreikio lygiai, pagal kuriuos nustatoma reikalinga kito asmens pagalba ir (ar) slaugos laikas neįgaliam asmeniui, o minėtojo straipsnio 3 dalyje nustatomi kompensacijų poreikių terminai (Lietuvos Respublikos asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymas, 1991). Asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymo 20 straipsnio 3 dalies 4 punkte įtvirtinta, kad individualios pagalbos teikimo išlaidos gali būti kompensuojamos asmenims

iki pilnametystės sukakties dienos, kai individualios pagalbos teikimo išlaidų kompensacijos poreikis nustatomas asmeniui iki pilnametystės ir neprognozuojamas savarankiškumo kasdienėje veikloje pasikeitimas iki pilnametystės. Svarbu ir tai, kad Asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymo 21 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad asmeniui, kurio judėjimo funkcijų sutrikimas yra ilgalaikis ir (ar) negrįžtamas, gali būti nustatomas lengvojo automobilio ar jo techninio pritaikymo išlaidų kompensacijos poreikis.

Valstybė neįgaliesiems vaikams ir jų šeimoms skiria visokeriopą finansinę pagalbą ir lengvatas. Kaip darbe minėta anksčiau, vaikais gali būti laikomi ir tebestudijuojantys pilnamečiai asmenys, todėl vertinga išnagrinėti kokią paramą teikia valstybė specialiųjų poreikių turintiems studentams. Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas (toliau – Mokslo ir studijų įstatymas) siekia aukštojo mokslo socialinės dimensijos plėtros, todėl teikia finansinės pagalbos priemones, kurios yra finansuojamos iš valstybės biudžeto lėšų (Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas, 2009). Remiantis Mokslo ir studijų įstatymo 82¹ straipsnio 2 dalimi mokamos aukštųjų mokyklų trumposios, pirmosios, antrosios, trečiosios pakopų, vientisųjų ir profesinių studijų studentams dėl jų finansinės ir socialinės padėties kylančių barjerų iš valstybės biudžeto lėšų, kurių dydis yra 6,5 bazinės socialinės išmokos per mėnesį. Parama negalios atveju yra skiriama jeigu asmuo atitinka minėtojo įstatymo 3 dalies 2 punktą, tai yra turi 45 procentų ar mažesnę dalyvumo lygį arba sunkaus ar vidutinio neįgalumo lygį.

Apibendrinant, valstybė siekia, kad vaikams su negalia būtų skiriama socialinė apsauga, užtikrinanti šeimų finansinę padėtį. Todėl manytina, kad Lietuvoje socialinės apsaugos priemonės teikiamos šeimoms, turinčioms neįgalius vaikus, yra išplėtos. Galima teigti, kad valstybė užtikrina tinkamą apsaugą kiekvienam vaikui, atsižvelgiant į Lietuvoje teikiamų socialinių išmokų rūšių universalumą, bei dėmesį ir kitoms šeimų formoms arba aplinkybėms, kurios gali neigiamai paveikti šeimą.

3. Šeimos naštos socialinės rizikos atvejais taikomų socialinės apsaugos priemonių ypatumai kitose Europos Sąjungos šalyse

3.1. Finansinė parama slaugant šeimos narį

Atskirų Europos Sąjungos šalių socialinės apsaugos sistemos priemonės, siekiant palengvinti sergančių ar neįgaliųjų šeimos narių priežiūros našta, yra pakankamai skirtingos, tačiau beveik kiekviena iš jų pasikliauja šeimos nariais kaip pagrindiniais priežiūros teikėjais kitiems šeimos nariams. Tačiau finansinės priemonės prižiūrintiesiems, pavyzdžiui, išmokos, kurias prižiūrintysis gauna slaugant sergantį šeimos narį, gali padėti geriau derinti minėtąją priežiūrą ir darbą (Hoyer, Reich, 2016, p. 1). Pabrėžtina, kad visose Europos Sąjungos šalyse yra mokamos ligos išmokos, tačiau skiriasi jų skyrimo sąlygos ir trukmės ir ne kiekvienu atveju jos yra mokamos prižiūrintiems sergančius šeimos narius. Paskutiniu metu didelis dėmesis skiriamas ilgalaikės priežiūros plėtojimui. Europos Sąjungą sudaro 27 valstybės narės, kiekviena iš jų yra parinkusi skirtingą finansinės paramos slaugant šeimos narį skyrimo modelį. Todėl svarbu išnagrinėti kokie yra socialinės apsaugos priemonių ypatumai skirtingose Europos Sąjungos šalyse.

Teisė gauti ligos išmoką priklauso nuo dviejų pagrindinių kriterijų: asmens užimtumo statuso (samdomi darbuotojai, savarankiškai dirbantys asmenys, nedirbantys asmenys ir taip toliau) ir socialinio draudimo įmokų ir darbo stažo, o kai kuriais atvejais taip pat yra kriterijai, susiję su ligos rūšimi (European Commission. 2016, p. 10).

Socialinės apsaugos sistemos MISSOC duomenimis, kai kuriose Europos Sąjungos šalyse ligos išmokos slaugant šeimos narį nėra mokamos. Pavyzdžiui Airijoje, Belgijoje, Kipre, Portugalijoje, Suomijoje ir Danijoje, ligos išmokos už šeimos narių slaugymą nėra mokamos (Mutual Information System on Social...). Tačiau Austrijoje, nors ir ligos išmokos nėra mokamos, privačioje įmonėje dirbantys darbuotojai gali pasinaudoti slaugos atostogomis, jei serga artimas giminaitis ir tai neigiamai veikia jų darbo rezultatus. Atostogos gali būti suteikiamos tik vieną kartą per metus, kurių maksimalus laikotarpis yra viena savaitė ir visą slaugymo laikotarpį yra mokamas darbo užmokestis.

Esminis dėmesys yra skiriamas vaikų priežiūrai. Kai kuriose šalyse, ligos išmokų mokėjimo trukmė priklauso nuo prižiūrimo vaiko amžiaus. Remiantis Socialinės apsaugos sistemos MISSOC duomenimis, Vengrijoje išmokos už sergančio vaiko slaugą yra mokamos diferencijuojant pagal vaiko amžių, pavyzdžiui, prižiūrint sergantį vaiką iki 1 metų, išmoka bus mokama kol vaikui sueis 1 metai, prižiūrint vaiką nuo 1 iki 3 metų, trukmė siekia 84 kalendorines dienas per metus vienam vaikui (vienišiemis tėvams trukmė

padidėja iki 168 dienų), prižiūrint vaiką nuo 3 iki 6 metų mokėjimo trukmė yra 42 kalendorinės dienos (84 dienos vienišiams tėvams), o jei serga vaikas nuo 6 iki 12 metų, ligos išmoka mokama 14 kalendorinių dienų (28 dienos vienišiams tėvams). Šis aspektas taip pat pastebimas Liuksemburge. Išmokos yra mokamos 12 dienų, jei vaikui yra 4 metai arba mažiau, 18 dienų, jei vaikui yra nuo 4 iki 13 metų ir 5 dienas, jei vaikas yra hospitalizuotas ir jam yra nuo 13 iki 18 metų (Mutual Information System on Social...). Panašią mokėjimo sistemą, kaip jau anksčiau išnagrinėta magistro darbe, galima pastebėti Lietuvoje. Autorės nuomone, tokia ligos išmokų mokėjimo sistema yra pritaikyta prie realių šeimos poreikių ir sukuria palankias sąlygas tinkamai tėvams rūpintis vaikais.

Pateiktoje lentelėje nurodomos Europos Sąjungos šalys, kuriose teikiamos ligos išmokos slaugant šeimos nari.

2 lentelė. Ligos išmokos slaugant šeimos nari

Europos Sąjungos valstybė	Ligos išmoka slaugant šeimos nari
Austrija	nėra
Belgija	nėra
Bulgarija	teikiama
Kroatija	teikiama
Čekija	nėra
Danija	nėra
Estija	teikiama
Suomija	nėra
Prancūzija	teikiama
Kipras	nėra
Vokietija	teikiama
Graikija	nėra
Nyderlandai	nėra
Vengrija	teikiama
Airija	nėra
Italija	teikiama
Latvija	teikiama
Lietuva	teikiama

Liuksemburgas	teikiama
Malta	nėra
Lenkija	teikiama
Portugalija	nėra
Rumunija	teikiama
Slovakija	teikiama
Slovėnija	teikiama
Ispanija	nėra
Švedija	nėra

Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis: Socialinės apsaugos sistemos MISSOC duomenimis

Pastebima, kad 14 valstybių yra teikiamos ligos išmokos slaugant šeimos narį. Austrijoje, Graikijoje, Olandijoje, siekiant prižiūrėti sergantį šeimos narį galimos neapmokamos atostogos. Tačiau tuo atveju, jei ligos išmoka nėra skiriama, tam tikrose valstybėse yra skiriamos kitos finansinės paramos priemonės, kuriomis siekiama palengvinti prižiūrinčiųjų naštą. Pavyzdžiui, Ispanijoje, nors ligos išmoka nėra skiriama, tačiau yra kita iš esmės vienodos paskirties išmoka – išmoka vėžiu ar kita sunkia liga sergančių vaikų priežiūrai (Mutual Information System on Social...). O kitose valstybėse šeimos narius prižiūrintiems asmenims gali būti skiriamos ilgalaikės priežiūros išmokos.

Svarbu pabrėžti, kad Europos Sąjunga skiria didelį dėmesį ilgalaikiai priežiūrai ir reguliariai ją plėtoja. Europos Komisija rekomenduoja valstybėms narėms parengti nacionalinius veiksmų planus, kad priežiūros paslaugos Europos Sąjungoje taptų visiems prieinamesnės ir kokybiškesnės, pavyzdžiui remti neformaliuosius slaugytojus, kurie dažnai yra moterys ir prižiūrimųjų giminaitės ir sutelkti tinkamą ir tvarų ilgalaikės priežiūros finansavimą (Europos Komisijos 2022 m. rugsėjo 7 d. pranešimas spaudai). Ilgalaikė priežiūra, moksliniuose šaltiniuose, gali būti apibrėžiama kaip žmonių, kuriems reikia visokeriopos paramos, ilgalaikė priežiūra ir (arba) slauga. Dalis autorių, nagrinėjančių ilgalaikės priežiūros kaip socialinės apsaugos dalį, didelį dėmesį skiria formaliesiems (profesionaliesiems) priežiūros tiekėjams ir jų išlaidų kompensavimui, tačiau pabrėžtina, kad vis dėlto tam tikra neformalios priežiūros dalis yra labai svarbi užpildant formalios priežiūros paslaugų spragas, jas papildyti arba užtikrinti, kad priežiūra tam tikrais kritiniais pereinamaisiais laikotarpiais, pavyzdžiui asmeniui grįžus namo iš gydymo įstaigos (Hoffman, Rodrigues, 2010, p. 1). Didelę įtaką socialinės apsaugos teikimui šeimos narius prižiūrintiems asmenims turi ir sveikatos priežiūros personalo

trūkumas. Kadangi socialinė apsauga ilgalaikiai priežiūrai dažnai yra ribota, o daugeliui šeimų oficialios namų priežiūros paslaugos yra neįperkamos arba jos neprieinamos, Europos Sąjungos šalyse didžiąją dalį ilgalaikės priežiūros paslaugų teikia šeimos nariai (Pape, 2023). Todėl svarbu aptarti, kaip tam tikrose Europos Sąjungos valstybėse yra formuojama socialinė apsauga slaugantiesiems asmenims.

Ilgalaikės priežiūros modelių skirtumai iš esmės kyla iš kultūrinių ir politinių tradicijų, susijusių su šeimos vaidmeniu visuomenėje (Pavolini, Ranci, 2013 cituota Dykstra, Djundeva, 2020, p. 335). Nors priežiūra priklauso kiekvienos valstybės kompetencijai, Europos Sąjunga jas remia teisės aktais, nurodo gairės, kurios gali padėti valstybėms narėms plėtoti socialinę apsaugą. 2022 m. gruodžio 8 d. priimtos Europos Tarybos rekomendacijos dėl galimybės gauti įperkamas, kokybiškas ilgalaikės priežiūros paslaugas 9 straipsnio c) punktas numato, kad valstybėms narėms rekomenduojama nustatyti aiškias neformaliųjų prižiūriniųčiųjų asmenų identifikavimo procedūras ir remti juos jiems vykdant priežiūros veiklą, suteikti jiems galimybę naudotis socialine apsauga ir (arba) teikti jiems tinkamą finansinę paramą, kartu užtikrinant, kad tokios paramos priemonės neatgrasytų nuo dalyvavimo darbo rinkoje (Europos Tarybos 2022 m. gruodžio 8 d. rekomendacija). Pažymėtina, kad 2024 metais valstybės narės pateikė ataskaitas (angl. *implementation reports*), dėl minėtosios rekomendacijos įgyvendinimo. Nors Airijoje ligos išmokos slaugantiems šeimos narius nėra mokamos, galima teigti, kad valstybė atsižvelgia į minėtosios Europos Tarybos rekomendacijos nuostatas, skirdama ilgalaikės priežiūros išmokas, kurios yra grindžiamos socialinio draudimo įmokomis ir užtikrina pajamas tiems, kurie prižiūri giminaitį, kuriam dėl amžiaus, ligos ar negalios reikalinga nuolatinė priežiūra (Hoyer, Reich, 2016, p. 21). Liuksemburgo ilgalaikės priežiūros draudimo sistema palengvina profesionalių ilgalaikio priežiūros paslaugų teikėjų ir neformaliųjų prižiūriniųčiųjų bendradarbiavimą. Jei neformalusis prižiūrintysis negali visapusiškai užtikrinti priežiūros ir pagalbos, kurios reikia sergančiam asmeniui, arba jei teikėjui reikia pailsėti, jam gali padėti profesionalūs ilgalaikės priežiūros teikėjai (Country Report for Luxembourg., 2024). Panašią socialinę paramą neformaliesiems prižiūrintiesiems teikia Suomija. Priežiūros teikėjai gali pasinaudoti atostogomis, o valstybė įsipareigoja pasirūpinti tinkamu slaugos gavėjo priežiūros organizavimu neoficialaus globėjo atostogų metu (Country Report for Finland., 2024). Tam tikrose valstybėse daugiau dėmesio yra skiriama socialinių paslaugų teikimui neformaliesiems prižiūrintiesiems. Pavyzdžiui Bulgarija atsižvelgdama į Tarybos rekomendacijos 9 punktą, pradėjo teikti visiškai nemokamas paslaugas, kuriomis siekiama remti ir mokyti šeimos narius, teikiančius

neformalią priežiūrą namų aplinkoje asmenims su nuolatine negalia ir (arba) vyresniems nei darbingo amžiaus asmenims, kurie negali savimi pasirūpinti (Country Report for Bulgaria., 2024). Taigi finansinės paramos priemonės slaugant šeimos narius Europos Sąjungos šalyse yra pakankamai ribotos.

Tam tikrose valstybėse skiriamos ir ligos išmokos už šeimos nario priežiūrą, ir ilgalaikės priežiūros išmokos. Pavyzdžiui, Vokietijoje egzistuoja ilgalaikės priežiūros socialinio draudimo sistema, finansuojama iš darbuotojų ir darbdavio socialinio draudimo įmokų, o ilgalaikės priežiūros išmokos dydžiai apskaičiuojami atsižvelgiant į priežiūros poreikį ir tvarką, tai yra ar slauga yra vykdoma namuose ar stacionariai (Knauthe, Hoff, 2024, p. 163). Vokietijoje egzistuoja kelios ilgalaikės priežiūros schemas, kurios yra teikiamos atskirai nuo ilgalaikės priežiūros socialinio draudimo, pavyzdžiui, darbuotojui yra suteikiamos šeimos nario priežiūros atostogos, tačiau dažnu atveju yra neapmokamos. O siekiant gauti ligos socialinio draudimo išmoką, darbuotojai turi būti draudžiami privalomuoju sveikatos draudimu. Socialinės apsaugos sistemos MISSOC duomenimis, tėvai nuo 2025 m. gauna 15 darbo dienų trukmės vaiko ligos išmoką vienam vaikui, o vienišiesiems tėvams mokama 30 darbo dienų trukmės ligos išmoka. Siekiant gauti šią išmoką, šeimos privalo atitikti kelias svarbias sąlygas, pavyzdžiui, vaikas turi būti iki 12 metų (tačiau ši sąlyga nėra taikoma jei vaikas yra neįgalus), kartu su vaiku negyvena kitas asmuo, galintis rūpintis vaiku (Mutual Information System on Social...).

Kaip socialinės apsaugos sistemos ypatumą, galima išskirti Vengrijoje mokamą vaikų slaugos namuose išmoką, kurį yra vienas iš Vengrijos būdų kompensuoti priežiūrinčiųjų asmenų finansinę naštą. Ši išmokos rūšis yra skiriama neterminuotai, tai yra iki tol, kol neišnyks slaugos būtinybė (Gal, 2019, p. 1). Išmokos mokėjimas gali būti derinamas su pagrindiniu asmens pajamų šaltiniu, tai yra su darbu. Tačiau darbo laikas negali būti ilgesnis nei 4 valandos per dieną, o jei asmuo dirba iš namų, šis reikalavimas nėra taikomas (Gal, 2019, p. 1). Minėtoji išmoka skiriama tik tiems asmenims, kurie rūpinasi savo vaikais, taigi kiti šeimos nariai į priežiūrinčiųjų asmenų aprėptį šios išmokos kontekste nėra įtraukiami.

Apibendrinant, nagrinėjamų Europos Sąjungos šalių socialinės apsaugos priemonės teikiamos asmenims, kurie priežiūri savo artimuosius yra įvairialypės, skatinančios šeimos narių neformalią slaugą, tai yra, kad šeimos pačios rūpintųsi savo sergančiais šeimos nariais. Nors priežiūra arba slauga yra daugelio žmonių pasirinkimas ir pasitenkinimą teikianti patirtis, svarbu pabrėžti, kad ilgai trunkanti slauga gali turėti neigiamą poveikį asmens karjeros perspektyvoms, gerovei ir finansinei padėčiai (Ilinca, Simmons, 2022, p.

12), todėl paramą prižiūrintiesiems asmenims turėtų papildyti investicijos į profesionalios priežiūros paslaugų teikimo plėtrą, kad būtų palengvinta našta neformalios priežiūros teikėjams (Ilinca, Simmons, 2022, p. 12).

3.2. Socialinė parama šeimoms

Europos Sąjungoje skiriamas itin didelis dėmesys socialinei paramai šeimoms. Paramos šeimai priemonės gali padėti užtikrinti vaikų teises, gerovę ir vystymąsi remiant šeimas, o tai ypač svarbu kintančios šeimos dinamikos ir sudėtingų socialinių bei ekonominių aplinkybių kontekste (Devaney *et al.*, 2022). Mokslininkų nustatyta, kad socialinė parama mažina skurdo lygį, tačiau jos svarba įvairiose šalyse skiriasi (Bradshaw & Huby, 2014, cituota Ilmakunnas *et al.*, 2024, p. 2). Šeimos politikos sistemose Europos Sąjungos šalyse taikomos įvairios priemonės, kurias galima suskirstyti į pinigines ar mokestines lengvatas, teisę į atostogas ar socialines paslaugas (Birtha *et al.*, 2025, p. 6). Tačiau dauguma valstybių narių siekia šias priemones taikyti kartu, tačiau pastebėtina, kad išmokos šeimai ir (ar) vaikui sudaro didžiausią dalį valstybės išlaidų šeimos politikai (Birtha *et al.*, 2025, p. 6), todėl šiame poskyryje bus nagrinėjamos išmokos vaikui ir (ar) šeimai.

Tarptautiniuose dokumentuose yra numatytos priemonės, kuriomis siekiama vaiko ir šeimų apsaugos, pavyzdžiui Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, bei darbe jau minėtose Vaiko teisių apsaugos konvencijoje, Socialinėje chartijoje, Konvencijoje Nr. 102 bei Kodekse. Šie dokumentai užtikrina ir skatina socialinių apsaugos priemonių skyrimą šeimoms ir nustato minimalius standartus, kuriuos ratifikavusios valstybės narės privalo atitikti. Konvencija Nr. 102 yra vienas pagrindinių tarptautinių dokumentų nustatančių minimalius socialinės apsaugos standartus, o jos 42 straipsnis nustato, kad parama šeimoms gali būti teikiama per periodinės socialinės išmokas arba socialinės paslaugas pavyzdžiui, aprūpinimą maistu, drabužiais arba teikiant šių dviejų priemonių derinį (Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 102 dėl socialinės apsaugos minimalių standartų, 1952).

Siekiant sumažinti vaikų auginimo išlaidas ir užtikrinti, kad būtų tenkinami pagrindiniai vaikų poreikiai, šeimoms yra skiriamos mėnesinės arba vienkartinės išmokos už kiekvieną vaiką, kol vaikas sulaukia tam tikro amžiaus (Dağlıoğlu, Bektaş, 2023, p. 184). Visose Europos Sąjungos šalyse yra skiriamos išmokos vaikui, o bene pagrindinis reikalavimas gauti šias išmokas yra tai, kad vaikas gyventų atitinkamoje valstybėje. Tačiau tam tikros valstybės nustato papildomus kriterijus, kuriuos turi atitikti šeima, kad gautų minėtąją išmokos rūšį. Pavyzdžiui, Kipre, Socialinės apsaugos sistemos MISSOC

duomenimis, išmokos dydis priklauso nuo šeimos gaunamų pajamų ir turimo turto. Panašius reikalavimus šeimos pajamoms ir turtui taiko Portugalija, Malta, Graikija, Lenkija ir Slovėnija, tačiau dauguma valstybių narių taiko universaliąją išmokų teikimo schemą, tai yra nepriklausomai nuo gaunamų pajamų ir (ar) turto (Mutual Information System on Social...). Pabrėžtina, kad kai kuriose šalyse dideles pajamas gaunančioms šeimoms išmokos vaikui yra mažinamos. Šis ypatumas pastebimas Danijoje ir Prancūzijoje. Vaiko (ir jaunimo) išmoka Danijoje pradedama mažinti, kai vieno iš tėvų metinės pajamos viršija 882 700 DKK (118 351 EUR). Pažymėtina, kad dar vienas požymis, kurį privalo atitikti šeimos siekiant gauti išmoką vaikui, yra susijęs su vaiko amžiumi. Socialinės apsaugos sistemos MISSOC duomenimis daugumoje valstybių numatyta, kad išmoka bus skiriama iki kol vaikas sulauks pilnametystės, tai yra 18 metų. Tačiau kai kuriuose valstybėse mokėjimo terminas gali būti trumpesnis. Pavyzdžiui Airijoje, Maltoje, Latvijoje, Portugalijoje, Švedijoje bei Slovakijoje bendras išmokų mokėjimo terminas yra nustatytas iki kol vaikui sukanka 16 metų. Kroatijoje išmoka mokama trumpiausiai – iki kol vaikui sukaks 15 metų. Taip pat galima pastebėti, kad daugumoje Europos Sąjungos valstybių išmokų mokėjimo terminai gali būti ilginami dėl vaiko tolimesnio mokslo siekimo ar neįgalumo. Pavyzdžiui Lenkijoje išmokos mokamos iki vaiko pilnametystės arba iki vaiko mokymosi mokykloje pabaigos, tačiau ne vėliau nei iki 21 metų. Tačiau jeigu vaikas tęsia mokslą mokykloje arba universitete ir turi neįgalumą patvirtinančią pažymą, trukmė yra ilginama iki 24 metų. Ilgiausia mokėjimo trukmė pastebima Prancūzijoje, tačiau nėra nurodomi ilgesni terminai dėl tolimesnių mokslų ar neįgalumo. Pažymėtina, kad ilgesnės išmokų mokėjimo trukmės nėra atskiros išmokų vaikams (šeimai) rūšys, kadangi termino pratęsimo tikslas yra kompensuoti vaiko priežiūros išlaidas, todėl išmokų vaikui laikotarpio pratęsimas dėl bet kokios priežasties vis tiek priskiriamas išmokų vaikui sričiai (Dağlıoğlu, Bektaş, 2023, p. 184). Pažymėtina, kad tam tikrose valstybėse, pavyzdžiui Ispanijoje, reikalavimai dėl vaiko amžiaus yra panaikinami, jeigu vaikas yra neįgalus, tai reiškia, kad išmokos neįgalumą turintiems vaikams yra mokamos neribotai.

Europos Sąjungos valstybėse narėse nėra vienodos praktikos, susijusios su išmokų vaikams (šeimoms) dydžiu. Išmokos vaikams skiriamos skirtingo dydžio, atsižvelgiant į šalių socialinę politiką ir ekonominius rodiklius. Kaip minėta anksčiau, išmokų dydis gali priklausyti nuo tam tikrų šeimai taikomų kriterijų, pavyzdžiui, vaiko amžiaus, vaikų skaičiaus šeimoje arba nuo gaunamų šeimos pajamų ir turimo turto. 3 magistro darbo lentelėje nurodomi 2024 metų Socialinės apsaugos sistemos MISSOC duomenys, dėl Europos Sąjungos šalyse teikiamų kas mėnesinių išmokų vaikams, dydžių.

3 lentelė. Išmokų, teikiamų vaikams ar šeimoms dydžiai

Europos Sąjungos valstybė	Išmokos vaikui dydis
Austrija	191,60 EUR
Belgija	188,89 EUR
Bulgarija	26 EUR
Kroatija	61,80 EUR
Čekija	46 EUR
Danija	687 EUR
Estija	80 EUR
Suomija	94,88 EUR
Prancūzija	148,52 EUR (skiriama už 2 vaiką šeimoje)
Kipras	588 EUR
Vokietija	250 EUR
Graikija	70 EUR
Nyderlandai	281,69 EUR
Vengrija	31 EUR
Airija	140 EUR
Italija	199,40 EUR
Latvija	25 EUR
Lietuva	96,25 EUR
Liuksemburgas	299,86 EUR
Malta	104,35 EUR
Lenkija	34 EUR
Portugalija	183,03 EUR
Rumunija	144 EUR
Slovakija	60 EUR
Slovėnija	141,13 EUR
Ispanija	1000 EUR (kartą į metus)
Švedija	114 EUR

Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis: Socialinės apsaugos sistemos MISSOC duomenimis

Lentelėje nurodyti dydžiai yra maksimalūs baziniai dydžiai, kurie yra skiriami nepriklausomai nuo vaiko neįgalumo ar kitų aplinkybių, kurių atžvilgiu išmokos gali būti didinamos arba mažinamos. Pastebėtina, kad išmokų vaikams dydžiai svyruoja nuo 25 EUR iki 687 EUR. Mažiausias išmokos dydis, lentelės duomenimis yra skiriamas Latvijoje, tačiau su kiekvienu paskesniu vaiku šeimoje išmoka vaikui yra didinama. O didžiausia

suma, skiriama kiekvienam vaikui, pastebima Danijoje. Pažymėtina, kad lentelėje nurodyta metinė išmoka Ispanijoje yra skiriama tik neįgaliesiems vaikams.

Taigi nors Konvencijoje Nr. 102 nereikalaujama, kad išmokos šeimai būtų mokamos periodiškai, visose ES valstybėse narėse egzistuoja praktika, kai išmokos vaikams mokamos periodiškai. Atsižvelgiant į tai, kad šios išmokos mokamos visose ES valstybėse narėse, galima teigti, kad pagrindinės išmokos šeimai šiose šalyse yra išmokos vaikams (Dağlıoğlu, Bektaş, 2023, p. 192).

Kiekviena valstybė taip pat išsiskiria teikiamų išmokų rūšimis. Kaip darbe minėta anksčiau, išmokos vaikui yra skiriamos kiekvienoje Europos Sąjungos valstybėje, tačiau tam tikrais atvejais šalys teikia finansinę paramą šeimoms, atsižvelgiant į aplinkybės, kurios gali neigiamai paveikti šeimos finansinę padėtį, gerovę.

Nustatyta, kad valstybės įsikišimas yra susijęs su mažesniu vaikų skurdu (Chzhen, 2017 cituota Ilmakunnas *et al.*, 2024, p. 2), tačiau taip pat tikėtina, kad mažas valstybės įsikišimo lygis gali lemti didesnį skurdo lygį didesnėse šeimose (Redmond, 2000 cituota Ilmakunnas *et al.*, 2024, p. 2). Tai reiškia, kad socialinės apsaugos išmokos yra itin svarbios gausioms šeimoms. Socialinės apsaugos sistemos MISSOC duomenimis, tam tikrose valstybėse yra skiriamos atskiros išmokos gausioms šeimoms, pavyzdžiui Danijoje, Lenkijoje ir Slovėnijoje. Pažymėtina, kad nors Bulgarijoje papildoma išmoka gausioms šeimoms nėra skiriama, tačiau jei motina augina tris ir daugiau vaikų, ji turi teisę vieną kartą per kalendorinius metus gauti išmoką nemokamoms kelionėms geležinkeliu ir autobusu šalyje (į abi puses). Išmoka skiriama neatsižvelgiant į motinos (šeimos) pajamas (Mutual Information System on Social...).

Toliau pateiktoje lentelėje nurodomos kelios išmokų vaikams (šeimoms) rūšys, kurios teikiamos Europos Sąjungos valstybėse.

4 lentelė. Išmokų, teikiamų vaikams (šeimoms) rūšys

Europos Sąjungos valstybė	Išmoka vaikui	Išmoka vaikui su negalia	Išmoka vienišioms tėvams
Austrija	skiriama	skiriama	nėra
Belgija	skiriama	skiriama	skiriama
Bulgarija	skiriama	skiriama	nėra
Kroatija	skiriama	skiriama	nėra
Čekija	skiriama	nėra	nėra
Danija	skiriama	skiriama	skiriama

Estija	skiriama	skiriama	skiriama
Suomija	skiriama	skiriama	skiriama
Prancūzija	skiriama	skiriama	skiriama
Kipras	skiriama	nėra	skiriama
Vokietija	skiriama	skiriama	nėra
Graikija	skiriama	nėra	nėra
Nyderlandai	skiriama	skiriama	nėra
Vengrija	skiriama	nėra	nėra
Airija	skiriama	skiriama	skiriama
Italija	skiriama	nėra	nėra
Latvija	skiriama	skiriama	nėra
Lietuva	skiriama	skiriama	nėra
Liuksemburgas	skiriama	skiriama	nėra
Malta	skiriama	skiriama	nėra
Lenkija	skiriama	skiriama	skiriama
Portugalija	skiriama	skiriama	nėra
Rumunija	skiriama	skiriama	nėra
Slovakija	skiriama	nėra	nėra
Slovėnija	skiriama	skiriama	nėra
Ispanija	skiriama	skiriama	nėra
Švedija	skiriama	skiriama	nėra

Šaltinis: Sudaryta autorės, remiantis: Socialinės apsaugos sistemos MISSOC duomenimis

Nurodytoje lentelėje galima įžvelgti, kad dauguma Europos Sąjungos šalių teikia socialinę paramą šeimoms, auginančioms vaikus su negalia. Teikiant socialinę paramą vaikams su negalia, daugumoje šalių atsižvelgiama į vaiko negalios lygį bei amžių. Tačiau kaip tam tikrą socialinės apsaugos sistemos ypatumą galima įvardinti socialinę paramą, kuri teikiama vienišiams tėvams, kadangi tik 8 Europos Sąjungos šalių yra teikiamos išmokos vienišiams tėvams, tačiau svarbu pabrėžti tai, kad tam tikrose šalyse socialinė parama vienišiams tėvams teikiama didinant išmoką vaikui ar kitomis socialinės apsaugos priemonėmis, pavyzdžiui, būsto ir vaikų priežiūros kompensacijos gali turėti svarbų poveikį (Van Mechelen, Bradshaw, 2013 cituota Van Lancker *et al.*, 2015, p. 13), tačiau jos šioje magistro darbe dalyje nėra nagrinėjamos.

Valstybė turi prerogatyvą pasirinkti, kokios išmokų rūšys bus mokamos šeimoms, todėl nagrinėjant paramos šeimoms sistemas atskirose valstybėse galima atrasti ne vieną ypatumą. Prancūzijoje mokama naujų mokslo metų vienkartinė išmoka, skirta vaikams nuo 6 iki 18 metų, kurios dydis priklauso nuo šeimos gaunamų pajamų (Mutual Information System on Social...). Atrasta, kad Graikijoje yra mokama išmoka, skiriama šeimoms, gyvenančioms kalnuotose ar kitose nepalankiose vietovėse, ne mažiau kaip dvejus metus prieš kreipiantis dėl išmokos ir kurių šeimos metinės pajamos yra mažesnės nei 4 700 EUR. Šeimoms, kurių šeimos metinės pajamos yra mažesnės nei 3 000 EUR, mokama 600 EUR per metus, o kitais atvejais – 300 EUR per metus (Mutual Information System on Social...).

Remiantis socialinės paramos tendencijomis Europos Sąjungos valstybėse, didelė dalis šalių skiria dėmesį į šeimų formų įvairovę, kadangi būtent finansinėmis socialinės paramos priemonėmis užtikrinama socialinė įtrauktis, vaikų ir šeimų gerovė. Kiekviena Europos Sąjungos valstybė skiria išmokas vaikams, kuriomis siekiama palengvinti našta, susijusią su vaikų auginimu, tačiau konkrečios išmokų rūšys ir skyrimo sąlygos priklauso nuo valstybės prioritetų bei socialinės apsaugos sistemos modelių.

IŠVADOS

- 1) Šeimos naštos socialinė rizika apima veiksnius, kurie gali sukelti finansinius ar socialinius sunkumus šeimos nariams. Nagrinėjant šeimos ir šeimos narių apibrėžimus, bei socialinės rizikos ir socialinės apsaugos sampratas, prieita išvados, kad šeimos naštos socialinė rizika yra susijusi ne tik su vaikų gimimo ir (ar) auginimo kriterijumi, bet apima ir papildomą veiksnį – šeimos narių priežiūrą ar slaugą. Taip pat nustatyta, kad vaikų gimimas ir (ar) auginimas gali būti apsunkintas papildomomis aplinkybėmis, pavyzdžiui, vaiko negalia, vaikų skaičiumi šeimoje arba nepasiturėjimu.
- 2) Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos sistema užtikrina apsaugą nuo šeimos naštos socialinės rizikos, tačiau kai kuriais atvejais jos veiksmingumas gali būti ribotas. Teisės aktų analizė parodė, kad pagrindinis būdas, kuriuo valstybė užtikrina apsaugą nuo vaikų auginimo ir (ar) gimimo šeimos naštos socialinės rizikos kriterijaus, yra per piniginę socialinę paramą. Tuo tarpu šeimos narių priežiūros ar slaugos našta yra mažinama ligos socialinio draudimo arba nedarbo socialinio draudimo išmokomis. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad didelė dalis Lietuvos gyventojų naudojami savo artimųjų priežiūra jiems susirgus, manytina, kad trūksta papildomų socialinės apsaugos priemonių ilgalaikę priežiūrą teikiantiems asmenims.
- 3) Visos Europos Sąjungos valstybės teikia paramą šeimoms su vaikais, taipogi auga susidomėjimas ilgalaikę priežiūrą teikiantiems asmenimis. Kiekviena valstybė narė turi skirtingą socialinės apsaugos sistemą, tačiau vyrauja bendra tendencija dėl skiriamų išmokų vaikams, nors jų dydžiai ir mokėjimo sąlygos gali skirtis. Socialinės apsaugos priemonių ypatumai taip pat pasireiškia skiriamų vaiko ar šeimos išmokų rūšimis, pavyzdžiui, tam tikrose valstybėse skiriamos išmokos vienišiams tėvams, kurios Lietuvoje nėra teikiamos. Pažymėtina, kad ligos išmokos slaugant šeimos narį nėra skiriamos kiekvienoje Europos Sąjungos valstybėje, tačiau jas gali pakeisti kitos socialinės apsaugos priemonės, pavyzdžiui, ilgalaikės priežiūros išmokos.

ŠALTINIAI

Norminiai teisės aktai

Tarptautiniai ir Europos Sąjungos teisės aktai

- 1) Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950). Valstybės žinios, 1995, 40-987.
- 2) Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 102 dėl socialinės apsaugos minimalių standartų. (1952). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C102 [žiūrėta 2025 m. sausio 25 d.].
- 3) Europos socialinės apsaugos kodeksas (1965). ETS, 048. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=048>. [žiūrėta 2025 m. sausio 25 d.].
- 4) Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (1989). Valstybės žinios, 1995, 60-1501.
- 5) Europos socialinė chartija (pataisyta) (1996). Valstybės žinios, 2001, 49-1704.
- 6) Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinė redakcija (2016). OL C 202, p. 47.
- 7) Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (2016). OL C 202, p. 89
- 8) Europos Parlamento ir Tarybos 2019 m. birželio 20 d. direktyva (ES) 2019/1158 dėl tėvų ir prižiūrinčiųjų asmenų profesinio ir asmeninio gyvenimo pusiausvyros, kuria panaikinama Tarybos direktyva 2010/18/ES. OJ L 188, p. 79-93. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32019L1158> [žiūrėta 2025 m. vasario 1 d.].

Lietuvos Respublikos teisės aktai

- 9) Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). Valstybės žinios, 33-1014.
- 10) Lietuvos Respublikos asmens su negalia teisių apsaugos pagrindų įstatymas (1991). Lietuvos aidas, 249-0.
- 11) Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas (1994). Valstybės žinios, 101-2018.
- 12) Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas (1991). Valstybės žinios, 17-447.

- 13) Lietuvos Respublikos šalpos pensijų įstatymas (1994). Valstybės žinios, 96-1873.
- 14) Lietuvos Respublikos išmokų vaikams įstatymas (1994). Valstybės žinios, 89 – 1706.
- 15) Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas. (1994). Valstybės žinios, 4-26.
- 16) Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas (2000). Valstybės žinios, 11-3574.
- 17) Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymas (2003), Valstybės žinios, 73-3352.
- 18) Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas (2006). Valstybės žinios, 17-589.
- 19) Lietuvos Respublikos socialinės paramos mokiniams įstatymas (2006). Valstybės žinios, 73-2755.
- 20) Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas (2009). Valstybės žinios, 54-2140.
- 21) Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimas Nr. X-1569 „Dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“. Valstybės žinios, 69-2624.

Teismų praktika

- 22) Marckx prieš Belgija [EŽTT]. Nr. 6933/74 [1979 m. birželio 13 d.]. ECLI:CE:ECHR:1979:0613JUD000683374.
- 23) Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas. Valstybės žinios. 118-5564.
- 24) Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2020 m. sausio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-1019-602/2019.

Specialioji literatūra

- 25) Aidukaitė, J., Bogdanova, N. ir Guogis, A. (2012). *Gerovės valstybės kūrimas Lietuvoje: mitas ar realybė?* Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų institutas.
- 26) Ambrazevičiūtė, K., Kavoliūnaitė-Ragauskienė E. ir Mizaras, V. (2012). *Šeimos kaip teisės kategorijos turinys Lietuvos Respublikos įstatymuose*. Teisės problemos. 4 (79). p. 74 - 107.

- 27) BIRTHA, M., Groß-Wohlgemuth, F., Fuchs, M., Zolyomi, E. and Gjylsheni, S., (2025). *Building resilient social protection systems for all*. Social Protection and Inclusion Discussion Paper 3/2025. European Centre for Social Welfare Policy and Research.
- 28) BIRTHA, M. and Holm, K. (2017). *Who cares? Study on the challenges and needs of family carers in Europe*. Brussels: COFACE.
- 29) Bitinas, A., Cirtautaitė-Kaminskienė, S. ir Petrylaitė, V. (2020). *Socialinės apsaugos teisė: vadovėlis*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- 30) Bitinas, A., Tartilas, J. ir Litvaitienė, J. (2011). *Socialinės apsaugos teisė: vadovėlis*. Vilnius: Mykolas Romeris universitetas.
- 31) Brandt, M., Deindl, C., Floridi, G., Heidemann, R., Kaschowitz, J., Quashie, N., Verbakel, E. and Wagner, M. (2023). *Social inequalities and the wellbeing of family caregivers across European care regimes*. Journal of Family Research, 35, p. 181 - 195.
- 32) Caracciolo di Torella, E. (2020). *One more step along the way: the 2019 Work Life Balance Directive*. Revue de Droit Comparé du Travail et de la Sécurité Sociale, 4, p. 70 - 81. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://journals.openedition.org/rdctss/803> [žiūrėta 2025 m. vasario 13 d.].
- 33) Daly, M. (2020). *Conceptualizing and Analyzing Family Policy and How It Is Changing*. The Palgrave Handbook of Family Policy, p. 25 - 41.
- 34) Danėlienė, I. (2019). *Who is Entitled to the Right to Respect for Family Life Under the European Union Law? Teisė*, 110, p. 24 - 45. <https://doi.org/10.15388/Teise.2019.110.2>.
- 35) Dağlıoğlu S. and Bektaş, U. E. (2023). *Comparative Analysis of Practices of Child Benefits in EU Member States*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 26 (1), p. 180 - 195.
- 36) Devaney, C., Churchill, H., Abela, A. and Jackson, R. (2022). *A framework for child and family support in Europe. Building comprehensive support systems*. Policy brief. EurofamNet.
- 37) Dykstra, P. A. and Djundeva, M. (2020). *Policies for Later-Life Families in a Comparative European Perspective*. The Palgrave Handbook of Family Policy. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54618-2_14.
- 38) Eggers, T., Grages, C. and Pfau-Effinger, B. (2024). *How culture influences the strengthening of market principles in conservative welfare states: The case of long-term care policy*. International Journal of Social Welfare, 33(2), p. 413 - 426.

- 39) Franklin, K. (1990). *Family like any other family: alternative methods of defining family in law*. New York University Review of Law & Social Change, 18 (4), p. 1027 - 1078.
- 40) Gal, R. I. (2019). *Hungary has introduced a "home nursing allowance for children."*. ESPN Flash Report 2019/26.
- 41) Guogis, A. (2008). *Dėl Lietuvos socialinės apsaugos sampratos*. Socialinis darbas, 7 (2), p. 26 - 34.
- 42) Hoffmann, F. And Rodrigues, R. (2010). *Informal Carers: Who Takes Care of Them?* Policy Brief 4/2010, European Centre for Social Welfare Policy and Research. Vienna.
- 43) Hougaard Jensen, S., Pinkus, D. and Ruer N. (2024). *Prepare now: Europe must get ready for the coming long-term care surge*. Policy Brief 02/2025. Bruegel.
- 44) Hoyer, S. and Reich, N. (2016). *Leave and financial support for family caregivers in EU member states*. <http://dx.doi.org/10.25595/1890>.
- 45) Ilinca, S. and Simmons, C. (2022). *The time to care about care: Responding to changing attitudes, expectations and preferences on long-term care in Europe*. InCARE Policy brief, 2.
- 46) Ilmakunnas, I., Mäkinen, L. and Hiilamo, A. (2025). *The role of social transfers in reducing the poverty risk for larger families in the European Union*. International Journal of Social Welfare, 34 (1). <https://doi.org/10.1111/ijsw.12675>.
- 47) Yi, I. (2010). *Social Protection, Social Security and Social Service in a Development Context: Transformative Social Policy Approach*. Journal of International Development Cooperation, 2010 (4), p. 57 - 84.
- 48) Kavoliūnaitė - Ragauskienė E. (2010). *Socialinės garantijos šeimai kaip socialinės politikos šeimos srityje įgyvendinimo teisinės priemonės*. Teisės problemos, (70 (4)), p. 57 - 102.
- 49) Kavoliūnaitė - Ragauskienė E. (2012). *Viešosios šeimos politikos kūrimo ir įgyvendinimo problemos Lietuvoje*. Teisės problemos, (75 (1)), p. 5 - 65.
- 50) Knauthe, K. and Hoff, A. (2024). *Germany*. In: Fast, J., Hamblin, K. and Heyes, J. (eds) (2024). *Combining Work and Care: Carer Leave and Related Employment Policies in International Context*. Bristol, UK: Policy Press. <https://doi.org/10.56687/9781447365723-011>.
- 51) Laenen, T. and Gugushvili, D. (2021). *Are universal welfare policies really more popular than selective ones? A critical discussion of empirical research*. International

Journal of Sociology and Social Policy, 41 (9/10), p. 1134 - 1147.
<https://doi.org/10.1108/IJSSP-01-2021-0010>.

52) Lohmann, H. (2011). *Assessing family policies in a comparative perspective*. University of Bielefeld, Germany and German Socio Economic Panel Study (SOEP) / DIW Berlin, Germany.

53) Morissens, A. (2018). *The role of universal and targeted family benefits in reducing poverty in single-parent families in different employment situations*. The Triple Bind of Single-Parent Families. p. 359 - 382. <https://doi.org/10.51952/9781447333654.ch016>

54) Mistre, B., Leibus, I. and Mazūre, G. (2023). *Assessment of social benefits for families with children in Latvia*. RESEARCH FOR RURAL DEVELOPMENT, 38, p. 125 - 133.

55) Tartilas, J. (2005). *Socialinės saugos pagrindai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

56) Pape, M. (2023). *Reforming long-term care in the EU*. AT A GLANCE. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_ATA\(2023\)751475](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_ATA(2023)751475). [žiūrėta 2025 m. kovo 20 d.].

57) Petrylaitė, V. (2012). *Pamatiniai socialinės apsaugos teisės principai*. Disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S), Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

58) Redmond, G. (2000). *Children in Large Families: Disadvantaged or Just Different?* LIS Working Paper Series, 225, Luxembourg Income Study (LIS), Luxembourg

59) Staicovici, S. (2004). *Respite Care for All Family Caregivers: The Lifespan Respite Care Act*, 20. The Journal of contemporary health law and policy, 20 (1), p. 243 - 272.

60) Stewart, K., Patrick, R. and Reeves, A. (2025). *A time of need: Exploring the changing poverty risk facing larger families in the UK*. Journal of Social Policy, 54 (1), p. 75 - 99.

61) Szurgacz, H. (2020). *Ryzyko socjalne w pomocy społecznej (od ryzyka ubóstwa do ryzyka trudnej sytuacji życiowej)*. Acta Universitatis Wratislaviensis, 123, p. 103 - 116.

62) Taminskaitė, G. (2022). *Solidarumo principas ir jo veikimas gerovės valstybių teisinėje sistemoje. Prancūzijos ir Lietuvos pavyzdžiai*. Disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01S), Vilniaus universitetas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

63) Traver, A. (2022). *Sociology of the Family Textbook*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą:

https://academicworks.cuny.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1186&context=qb_oers.

[žiūrėta 2025 m. vasario 2 d.].

64) Van Lancker, W., Ghysels, J. and Cantillon, B. (2015). *The impact of child benefits on single mother poverty: Exploring the role of targeting in 15 European countries*. International Journal of Social Welfare, 24 (3), p. 210 - 222.

65) Van Lancker, W., Van Mechelen, N. (2014). *Universalism under siege? Exploring the association between targeting, child benefits and child poverty across 26 countries*. CSB Working Paper, 14/01. Antwerp: Herman Deleeck Centre for Social Policy. <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2014.11.012>.

66) Veghte, B. W., Bradley, A. L., Cohen, M., Hartmann, H. (2019). *Designing Universal Family Care: State-Based Social Insurance Programs for Early Child Care and Education, Paid Family and Medical Leave, and Long-Term Services and Supports*. Washington, DC: National Academy of Social Insurance.

67) Zagel, H., Van Lancker, W. (2022). Family policies' long-term effects on poverty: a comparative analysis of single and partnered mothers. Journal of European Social Policy, 32 (2), p. 166 - 181. <https://doi.org/10.1177/09589287211035690>.

68) Žalimienė, L. (2015). *Šeimos paramos politika Lietuvoje: ar galime identifikuoti paradigminius pokyčius 1996-2013 metų laikotarpiu?*. Bridges/Tiltai, 70(1).

Kiti šaltiniai

69) Country Report for Bulgaria on the implementation of the Council Recommendation on access to high-quality long-term care. (2024). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://ec.europa.eu/social/main.jsp?advSearchKey=lltimp&mode=advancedSubmit&catId=22&doc_submit=&policyArea=0&policyAreaSub=0&country=0&year=0&iframe=true / [žiūrėta 2025 m. kovo 26 d.]

70) Country Report for Finland on the implementation of the Council Recommendation on access to high-quality long-term care. (2024). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://ec.europa.eu/social/main.jsp?advSearchKey=lltimp&mode=advancedSubmit&catId=22&doc_submit=&policyArea=0&policyAreaSub=0&country=0&year=0&iframe=true / [žiūrėta 2025 m. kovo 26 d.]

71) Country Report for Luxembourg on the implementation of the Council Recommendation on access to high-quality long-term care. (2024). [interaktyvus]. Prieiga

- per internetą:
https://ec.europa.eu/social/main.jsp?advSearchKey=Iltimp&mode=advancedSubmit&atId=22&doc_submit=&policyArea=0&policyAreaSub=0&country=0&year=0&iframe=true / [žiūrėta 2025 m. kovo 26 d.]
- 72) ILO. (2011). *Social Security for Social Justice and a Fair Globalization* (ILC. 100/VI). Geneva: International Labour Office.
- 73) ILO, UNICEF, Learning for Well-Being Institute. (2024). *The Promise of Universal Child Benefits*. Geneva. The Foundational Policy for Development.
- 74) European Commission, Applica, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, Liser, Ose, Vanhercke, B., Bouget, D. and Spasova, S. (2016). *Sick pay and sickness benefit schemes in the European Union: background report for the Social Protection Committee's: in-depth review on sickness benefits*, Brussels. Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2767/531076>
- 75) Europos Komisijos 2022 m. rugsėjo 7 d. pranešimas spaudai. *Priežiūros darbuotojams ir priežiūros paslaugų gavėjams skirta Europos priežiūros strategija*. Briuselis, IP/22/5169.
- 76) MISSOC - Mutual Information System on Social Protection [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.missoc.org/missoc-database/comparative-tables/results/> [žiūrėta 2025 m. kovo 26 d.]
- 77) Tarybos 2022 m. gruodžio 8 d. rekomendacija dėl galimybės gauti įperkamas, kokybiškas ilgalaikės priežiūros paslaugas. Europos Sąjungos oficialusis leidinys. 2022/C 476/01. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32022H1215\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32022H1215(01)). [žiūrėta 2025 m. kovo 6 d.].
- 78) OECD. (2012). *The Future of Families to 2030*. OECD Publishing. Paris. <https://doi.org/10.1787/9789264168367-en>.
- 79) World Health Organization (2024). *State of long-term care in Lithuania*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.who.int/europe/publications/i/item/WHO-EURO-2024-10368-50140-75517> [žiūrėta 2025 m. kovo 26 d.].

SANTRAUKA

Šeimos naštos socialinė rizika: samprata ir socialinės apsaugos priemonių sistema

Karolina Zakševska

Magistro darbe analizuojama šeimos naštos socialinės rizikos samprata, kuri atskleidžiama nagrinėjant tiek tarptautinius teisės aktus, tiek Lietuvos bei užsienio mokslinę literatūrą. Šeimos naštos socialinės rizikos sampratos atskleidimo siekiama per socialinės rizikos, socialinės apsaugos bei šeimos sąvokų išaiškinimą. Šiame darbe didžiausias dėmesys skiriamas vaikų gimimo ir (ar) auginimo bei šeimos narių priežiūros (slaugos) kaip šeimos naštos socialinės rizikos, kriterijams. Lietuvos Respublikos Konstitucija įtvirtina kiekvieno asmens teisę į socialinę apsaugą, todėl darbe taip pat analizuojamos socialinės apsaugos priemonės, kurios yra taikomos atsiradus šeimos naštos socialinei rizikai. Nagrinėjant nacionalinius teisės aktus atskleidžiama, kokios socialinės apsaugos sistemos priemonės yra taikomos vaikų gimimo ir (ar) auginimo bei šeimos narių priežiūros (slaugos) atvejais. Darbe atskirai nagrinėjamos socialinės apsaugos sistemos priemonės vaikų gimimo ir (ar) auginimo bei šeimos narių priežiūros (slaugos) rizikos atvejais. Dėmesys sutelkiamas į finansinę paramą (pavyzdžiui, ligos socialinį draudimą) slaugant šeimos narius bei piniginę socialinę paramą šeimoms su vaikais.

Siekiant tikslesnio temos atskleidimo, darbe taip pat nagrinėjamos Europos Sąjungos šalyse taikomas socialinės apsaugos sistemos priemonės, kai šeimos susiduria su socialine rizika, nurodant šių priemonių ypatumus ir esminius skirtumus nuo Lietuvos socialinės apsaugos sistemos. Pažymėtina, kad ypatumus siekiama atskleisti analizuojant Socialinės apsaugos sistemos MISSOC duomenis bei užsienio literatūrą.

SUMMARY

The Social Risk of family Burden: Concept and System of Social Security Measures

Karolina Zakševska

The master's thesis analyses the concept of social risk of family burden, which is revealed by examining both international legislation and Lithuanian and foreign scientific literature. The aim of the study is to reveal the concept of social risk of family burden through the clarification of the concepts of social risk, social protection and family. This paper focuses on the criteria of childbirth and/or child-rearing and care of family members as social risks of family burden. The Constitution of the Republic of Lithuania establishes the right of every person to social protection; therefore the work also analyses the social protection measures that are applied in the event of a social risk of family burden. The analysis of national legislation reveals which measures of the social protection system are applied in cases of birth and/or upbringing of children and in cases of care of family members (nursing). The paper looks separately at the social protection system measures in the case of childbirth/rearing and family member care social risks. It focuses on financial support (e.g. social sickness insurance) for family caregiving and cash social assistance for families with children.

In order to provide a more accurate explanation of the topic, the paper also examines the social security measures applied in the European Union countries when families face social risks, pointing out the peculiarities of these measures and the main differences from the Lithuanian social security system. It should be noted that the specific features of social security systems are revealed by analyzing the Mutual Information System on Social Protection MISSOC and foreign literature.